

شناسایی و ارزیابی چالش‌های حساب قرض الحسنه پس‌انداز و ارائه راهکارهای اصلاحی

حسین حسن‌زاده*

میثم کریمی**

محمدحسین قوام***

محمد قزلباش****

چکیده

حساب سپرده قرض الحسنه پس‌انداز به عنوان یکی از ابزارها و ابتکارات تجهیز منابع پولی در قانون بانکداری بدون ربا به شمار آمده که در طراحی آن اهداف اقتصادی، فرهنگی و شرعی مدنظر قانون‌گذار و سیاست‌گذار بازار پول بوده است. البته آنچه مطلوب نهاد ناظر و مردم در رابطه با کارکرد این سپرده بوده، به‌صورت کامل تحقق نیافته است. این پژوهش درصدد بررسی چندجانبه چالش‌های مطرح‌شده در خصوص سپرده قرض الحسنه پس‌انداز بوده و در گام اول، با انتخاب و بررسی منابع کتابخانه‌ای، چالش‌های مطرح‌شده توسط پژوهشگران این حوزه در سال‌های اخیر، کدگذاری و طبق‌روش فراترکیب در ۵ مقوله قانونی و نظارتی، فرهنگی، عملیاتی، اقتصادی و شرعی طبقه‌بندی شده است. در گام بعد، به‌منظور تکمیل مؤلفه‌های مؤثر بر پژوهش، صاحب‌نظران حوزه قرض الحسنه شناسایی گردیده و نظرات آن‌ها در خصوص اهم چالش‌های موجود در این حساب دریافت و به

* استادیار دانشکده معارف اسلامی و مدیریت دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، تهران، ایران

Hasanzadeh.hosein@gmail.com

** دانشجوی دکتری مدیریت مالی دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

Me.karimi1@gmail.com

*** استادیار دانشکده معارف اسلامی و مدیریت دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، تهران، ایران

Ghavam1982@gmail.com

**** دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و مدیریت مالی دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، تهران، ایران

M.ghazelbash75@gmail.com

نگارش این مقاله مستخرج از طرح بانکداری مقاومتی و حمایت گروه مالی، مرکز رشد و معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه‌السلام است.

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۱/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۶/۲۶

فصلنامه راهبرد اقتصادی، سال هشتم، شماره سی، پاییز ۱۳۹۸، صص ۴۶-۵

همراه یافته‌های روش فراترکیب، در گروه کانونی مورد بحث قرار گرفتند، سپس چالش‌های منتخب جمع‌آوری شده از منابع و مصاحبه با خبرگان، در قالب پرسش‌نامه طیف لیکرت طراحی گردیده تا اهمیت هر یک از آن‌ها از منظر خبرگان حوزه قرض‌الحسنه مورد ارزیابی قرار گیرد. در نهایت ۱۱ شاخصی که در پرسش‌نامه از خبرگان مورد سؤال واقع شده بود، با استفاده از روش حداقل مربعات جزئی (PLS) مورد اعتبارسنجی و روابط بین آن‌ها مورد آزمون قرار گرفت و اعتبار هریک از چالش‌های سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز به عنوان بخش تجهیز نهاد قرض‌الحسنه در نظام بانکی مشخص گردید.

واژه‌های کلیدی: قرض‌الحسنه، فراترکیب، روش حداقل مربعات جزئی، بانکداری

اسلامی، اقتصاد مقاومتی

طبقه‌بندی JEL: Z۱۲، G۲۱، A۱۳

مقدمه

از نقاط تمایز قانون بانکداری بدون ربا نسبت به قوانین قبلی پولی داخلی و قوانین بانکی در سایر کشورهای اسلامی، توجه به بحث قرض الحسنه در نظام بانکی و تعریف سپرده و تسهیلات قرض الحسنه در سیستمی که پیش از این به عنوان توزیع کننده ربا در جامعه شناخته می شد، بود. تعریف سپرده و تسهیلات مبتنی بر عقد قرض الحسنه نه تنها از جنبه های اقتصادی، آثار و برکات فراوانی علی الخصوص برای اقشار ضعیف جامعه در پی داشت، بلکه گامی در جهت تغییر ماهیت نظام بانکی از یک شبکه مادی گرای فقط منفعت محور به سیستمی که از قدرت تجهیز و تخصیص آن در راستای اهداف اخروی استفاده گردد، بود. به عبارت دیگر، با استقرار نظام قرض الحسنه در بستر شبکه بانکی کشور، علاوه بر تأمین نیازهای مصرفی مردم و تقویت قدرت اقتصادی آنها، این امکان برای سپرده گذاران قرض الحسنه نیز پدید آمد که تهدید مشکلات شرعی پیشین نظام بانکی به یک مزیت مبدل گشته و اعطای وام قرض الحسنه در راستای اهداف اخروی قرار گیرد.

در نظام مالی اسلامی، برای پاسخ گویی به سه دسته متقاضی به وجوه، یعنی متقاضیان ناتوان در بازپرداخت، متقاضیان قادر به بازپرداخت و متقاضیان در پی کسب سود، به ترتیب سه قالب مختلف صدقات، قرض الحسنه و عقود در نظر گرفته شده است. یکی از مهم ترین تفاوت های نظام مالی اسلام با نظام سستی و رایج، به رسمیت شناختن انگیزه های معنوی در کنار پذیرش انگیزه های سود طلبانه است. در واقع، فرهنگ غنی اسلامی با برانگیختن انگیزه های معنوی، در صدد تنظیم

رفتارهای اقتصادی در جهت رفع نیازهای اقتصادی و اجتماعی است. در این صورت، کسب سود مادی مجاز و قابل احترام است، اما تنها انگیزه فعالیت‌های مالی نیست. همچنین ویژگی دیگر نظام مالی اسلامی، همراهی بازارهای پولی با بازارهای حقیقی است. بر اساس این اصل، گردش پول در جامعه باید همراه با جریان تولید کالاها و خدمات باشد تا اقتصاد با مازاد یا کمبود نقدینگی، گردش صوری کالاها و خدمات و یا بی‌حرکی مواجه نشود. با توجه به دو اصل پذیرش انگیزه‌های معنوی و همراهی بازار پولی و حقیقی در نظام مالی اسلام، می‌بایست به تبیین جایگاه قرض‌الحسنه در آن پرداخت. با توجه به تأکیدهای وارد شده در اسلام درباره قرض‌الحسنه و تأکید بر انگیزه‌های خیرخواهانه در آن، ترویج قرض‌الحسنه در نظام مالی اسلام، از طرفی موجب تحقق و اعتلای معنویت در سطح جامعه است و از طرف دیگر، قرض‌الحسنه به منزله راهکاری اسلامی، به دسته‌ای از نیازهای افرادی که به وجوه مالی احتیاج دارند پاسخ می‌دهد. (محقق‌نیا، ۱۳۸۸)

اگرچه آنچه انتظار مردم و مدنظر قانون‌گذار در هنگام تعریف خدمات قرض‌الحسنه در نظام بانکی مواردی مانند تأمین مالی خرد، کاهش اختلاف طبقاتی، افزایش قدرت اقتصادی اقشار ضعیف و متوسط مردم، وام‌دهی قرض‌الحسنه و امثالهم بود، اما با گذشت بیش از چهار دهه از اجرای قانون بانکداری بدون ربا، این بخش از قانون مصون از نقصان‌های اجرایی و حقوقی نبوده و با چالش‌های فراوانی همراه بوده است.

بهبود فرایند سپرده‌گذاری و تسهیلات دهی مبتنی بر عقد قرض‌الحسنه منجر به افزایش سرمایه که از عوامل اصلی تولید است، شده و از این طریق سبب بهبود سطح اشتغال و تولید می‌گردد. از این منظر، قرض‌الحسنه در نهایت می‌تواند با بهبود فضای واقعی اقتصاد، زمینه اجرای سیاست‌های اقتصاد مقاومتی را مهیا کند.

سامان‌دهی مطالب در این مقاله به این صورت انجام پذیرفته است که ابتدا با استفاده از روش فراترکیب، منابع کتابخانه‌ای مورد مطالعه قرار گرفته و چالش‌های سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز از آن‌ها احصا شده، سپس از طریق مصاحبه با

صاحب‌نظران، سایر چالش‌های موجود در این سپرده شناسایی و مجموع یافته‌های حاصل از منابع کتابخانه‌ای و مصاحبه، به گروه کانونی عرضه شده است. چالش‌های منتخب، در قالب پرسش‌نامه طیف لیکرت به خبرگان نظام بانکی عرضه شده تا اعتبار هریک از چالش‌ها تعیین و در نهایت پرسش‌نامه تحلیل و چالش‌های تأیید شده مشخص شود.

پیشینه تحقیق

نهاد قرض‌الحسنه، از جمله حوزه‌هایی است که پژوهشگران در رشته‌های مختلف علوم انسانی به آن توجه داشته و آن را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده‌اند. رویکرد پژوهشگران در حوزه قرض‌الحسنه را می‌توان به چند گروه تقسیم کرد. گروه اول، به ثمرات و برکات معنوی نشر سنت قرض‌الحسنه در جامعه و ملاحظات فقهی موجود در آن اشاره کرده‌اند. مقدم و همکاران (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «الگوی بازار قرض‌الحسنه بر اساس تحلیل محتوای آیات قرآن» به این نتیجه رسیده‌اند که در الگوی قرض‌الحسنه، در طرف عرضه، با تقویت انگیزه‌های اخروی، مسلمانان به دادن قرض ترغیب می‌شوند. هادوی‌نیا (۱۳۸۰) در مقاله‌ی «اوراق قرض‌الحسنه» با استفاده از فقه امامیه و با هدف تقویت نهاد قرض‌الحسنه و گسترش فرهنگ آن در جوامع اسلامی به طراحی اوراق بهادار ویژه‌ای به نام اوراق قرض‌الحسنه می‌پردازد؛ این اوراق بر اساس قرارداد قرض بدون بهره منتشر می‌شود و به موجب آن، ناشر اوراق به میزان ارزش اسمی آن‌ها به دارندگان اوراق بدهکار است و بایستی در سررسید معین یا عندالمطالبه به آنان بپردازد.

گروه دوم، به آثار اقتصادی مطلوب قرض‌الحسنه در نظام اقتصادی جامعه و کمک به حل مشکلات اقشار متوسط و ضعیف جامعه اشاره می‌کنند. پناهی و نصیب‌پرست (۱۳۹۴) طی پژوهشی با عنوان «عوامل مؤثر بر توزیع درآمد در استان‌های ایران با تأکید بر قرض‌الحسنه» نتایج حاصل از روش میانگین‌گیری مدل بیزی نشان می‌دهد که سپرده‌گذاری قرض‌الحسنه طی دوره مزبور رابطه منفی با ضریب جینی داشته و موجب بهبود توزیع درآمد در ایران شده است.

گروه سوم، به آسیب‌شناسی قرض‌الحسنه در بازار پول ایران پرداخته و

راهکارهایی را برای حل مشکلات موجود و ارتقای جایگاه قرض‌الحسنه در تعاملات اقتصادی مردم پیشنهاد کرده‌اند. اثنی‌عشری و بابایی‌سمیرمی (۱۳۸۸) در پژوهشی با عنوان «برآورد تابع تقاضای پول در سپرده‌های قرض‌الحسنه بانک‌های ایران» با استفاده از یک تابع تقاضای پول میزان وابستگی سپرده‌های قرض‌الحسنه بانک‌ها به انتظارات تورمی را مورد بررسی قرار داده‌اند و مدعی هستند که نتیجه‌ی این بررسی می‌تواند با توجه به نرخ‌های تورم پیش‌بینی‌شده، سیاست‌گذاران بانکی کشور را برای پیش‌بینی میزان سپرده‌گذاری مردم در حساب‌های قرض‌الحسنه بانک‌ها بسیار کمک کند. در این مقاله با استفاده از تابع تقاضای پول کیگان، رابطه بین حجم پول در گردش حساب‌های قرض‌الحسنه بانک‌ها و انتظارات تورمی در اقتصاد بررسی شده است. عرب‌مازار و کیقبادی (۱۳۸۵) در پژوهشی با عنوان «جایگاه قرض‌الحسنه در نظام بانکی ایران» به بررسی عملکرد عقد قرض‌الحسنه در نظام بانکی کشور پرداخته‌اند و به شناسایی نقاط قوت و ضعف شبکه بانکی پرداخته‌اند. طی دوره مورد بررسی سهم سپرده‌های قرض‌الحسنه به تدریج کاهش یافته و طی چند سال اخیر در حدود ۱۰ درصد ثابت مانده است که علت آن را می‌توان به طور عمده در کاهش ارزش مداوم سپرده‌های بانکی در اثر تورم و تمایل مردم به سپرده‌گذاری در حساب‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار جهت کسب سود جويا شد. ابراهیمی و باغستانی (۱۳۹۰) به مقایسه بانک تجاری و نهاد قرض‌الحسنه در حوزه تأمین مالی خرد پرداخته‌اند. آنان پس از بیان وضعیت عقد قرض‌الحسنه در نظام بانکی بدون ربا و بیان برخی چالش‌ها مانند رواج انواع قرعه‌کشی‌ها بر اثر رقابت بانک‌ها برای جذب حداکثری منابع قرض‌الحسنه، یکسان‌انگاری قرارداد قرض در سپرده جاری و قرض‌الحسنه در سپرده‌های پس‌انداز و اختلاط وجوه ناشی از عقد قرض‌الحسنه با سایر منابع، به امکان‌سنجی استفاده از صندوق‌های قرض‌الحسنه برای تأمین مالی خرد پرداخته و نتیجه‌گیری کرده‌اند؛ از آنجا که ساختار و اهداف بانک یا صندوق قرض‌الحسنه تا حدود زیادی با ساختار و اهداف تأمین مالی خرد یکسان است، بهترین روش برای اجرای تأمین مالی خرد توجه به صندوق‌های قرض‌الحسنه و توسعه آن در قالب بانک‌های قرض‌الحسنه

می‌باشد. ایزدی‌فرد (۱۳۸۷) در پژوهش خود با عنوان «بررسی فقهی قرض اسکناس و تأثیر تورم بر آن» به طرح نظریات مزبور و نقد و بررسی آن‌ها پرداخته است که در نهایت به این نتیجه رسیده است که نظریه اول (برابری ارزش اسکناس با طلا یا کالا دیگر) و دوم (مبنا قرار دادن توان خرید) می‌تواند راهکار مناسبی باشد اما با توجه به ماهیت عقد قرض که مبنی بر غرر است و فلسفه آن که کمک داوطلبانه به نیازمندان بدون کسب منفعت همراه با احسان و نیکی است و نیز نیت قرض دهنده که کسب رضای خدا و ثواب اخروی است، نظریه سوم یعنی محاسبه نرخ تورم در اسکناس با ماهیت فلسفی قرض منافات پیدا می‌کند. موسویان و راهنشین (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «حساب‌های قرض‌الحسنه اختصاصی راهکاری بهینه برای هدایت و مدیریت منابع قرض‌الحسنه» با تعریف حساب‌های جدیدی با عنوان حساب‌های قرض‌الحسنه اختصاصی، راهکاری برای مدیریت بر این منابع ارائه کرده‌اند. حبیبیان نقیبی (۱۳۸۲) در مقاله‌ی خود با عنوان «انتفاع، معیار ناسازگاری نهاد بانک و نهاد قرض‌الحسنه» تلاش کرده است بر اساس معیار انتفاع، نشان دهد که با توجه به زمینه‌های پیدایش، گسترش بانک‌های متعارف و نیز الگوی بانکداری بدون ربا و حتی الگوی مطلوب آن‌ها، ماهیت بانک یک نهاد انتفاعی است و نمی‌تواند از حداکثر سازی سود چشم‌پوشی کند. در مقابل نهاد قرض‌الحسنه بر اساس ارتکازات عرفی از قدیم تا کنون و نیز متون اسلامی، با هرگونه انتفاع ناسازگاری دارد. از این رو وجود قرارداد قرض‌الحسنه در بانک‌های کشورهای اسلامی نوعی استفاده غیر صحیح از این نهاد در راستای اهداف انتفاعی است. توحیدی‌نیا و فولادگر (۱۳۹۶) در تحقیقی با عنوان «آسیب‌شناسی سپرده قرض‌الحسنه در نظام بانکی بدون ربای ایران»، عوامل مؤثر بر کاهش سپرده‌های قرض‌الحسنه را احصا و دسته‌بندی کرده‌اند و آن‌ها را در چهار دسته عوامل پیشران، سیاستی، خطرپذیر، شاخص‌ها و عوامل بی‌تأثیر تفکیک کرده‌اند. بر اساس یافته‌های پژوهش، خلأهای قانونی، وجود تورم و پایین بودن سطح درآمد مردم، علل پیشران کاهش سهم سپرده‌های قرض‌الحسنه و رقابت بانک‌ها برای افزایش سود سپرده‌های سرمایه‌گذاری و نبود اراده جدی برای

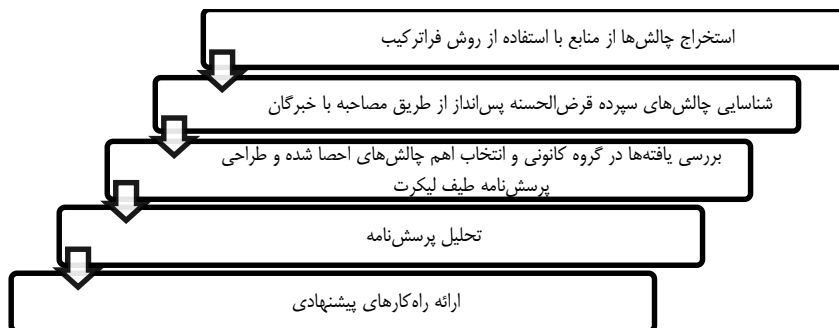
گسترش قرض الحسنه از طرف مدیران بانکی نیز عوامل سیاستی مربوط به این مسأله می‌باشند.

در پژوهش حاضر سعی بر آن شده تا سپرده قرض الحسنه پس‌انداز به عنوان یکی از ابزارهای تجهیز نظام بانکی به صورت چندجانبه مورد مطالعه و آسیب‌شناسی قرار گیرد. لذا شناسایی چالش‌های سپرده قرض الحسنه پس‌انداز و طبقه‌بندی آن‌ها در گروه‌های مختلف از طریق بررسی منابع کتابخانه‌ای، مصاحبه با صاحب‌نظران اقتصاد اسلامی و مدیران اجرایی نظام بانکی کشور که سابقه مدیریت در حوزه قرض الحسنه را داشته‌اند و اعتبارسنجی چالش‌های احصا شده از طریق روش حداقل مربعات جزئی نوآوری این پژوهش محسوب می‌شود.

روش‌شناسی انجام پژوهش

در این پژوهش با به‌کارگیری روش فراترکیب، سعی بر آن شده است که منابع کتابخانه‌ای موجود شامل مقالات و گزارش‌های معتبر در زمینه آسیب‌شناسی سپرده قرض الحسنه پس‌انداز شناسایی شده و با انجام کدگذاری، چالش‌های کلیدی که محققین آن‌ها را عامل عدم کارکرد مناسب این سپرده معرفی کرده‌اند، احصا شوند. پس از بررسی منابع کتابخانه‌ای، با تعدادی از صاحب‌نظران و مدیران اجرایی حوزه قرض الحسنه مصاحبه شده و نظرات آنان در رابطه با اهم چالش‌های موجود در بخش تجهیز قرض الحسنه در شبکه بانکی دریافت شد. مجموع یافته‌های روش فراترکیب و مصاحبه با خبرگان، به گروه کانونی عرضه شده و چالش‌های منتخب این سپرده در قالب پرسش‌نامه طیف لیکرت در اختیار ۳۹ نفر از خبرگان قرار گرفته تا اعتبار هریک از چالش‌ها را در آسیب‌شناسی سپرده قرض الحسنه پس‌انداز ارزیابی کنند. داده‌های جمع‌آوری شده پس از تکمیل پرسش‌نامه با استفاده از نرم‌افزار Smart PLS مورد تحلیل قرار گرفته‌اند و راهکارهای ناظر به سپرده قرض الحسنه ارائه شده است. مراحل روش شناسی تحقیق در شکل ۱ نشان داده شده است:

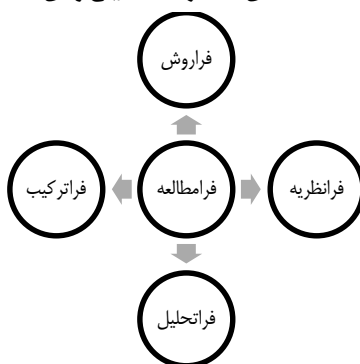
شکل ۱. مراحل روش‌شناسی پژوهش

معرفی روش فراترکیب

در سال‌های اخیر با رشد پژوهش‌ها در حوزه‌های مختلف علوم و مواجهه شدن جامعه علمی با انفجار اطلاعات، اندیشمندان به این نتیجه رسیده‌اند که اطلاع و تسلط بر تمامی ابعاد یک رشته و به روز بودن در این زمینه تا حدود زیادی امکان‌پذیر نیست. از این رو انجام پژوهش‌های ترکیبی که عصاره‌ی پژوهش‌های انجام‌شده در این موضوع خاص را به شیوه نظام‌مند و علمی برای پژوهشگران فراهم می‌کند، گسترش روزافزون یافته است (ازکیا و توکلی، ۱۳۸۵). به طور کلی شاخه‌های مختلف فرامطالعه در شکل ۲ نشان داده شده است. می‌توان فراترکیب را تحلیل نظریه‌های تحقیقات گذشته، فراروش را تحلیل روش‌شناسی تحقیقات گذشته، فراترکیب را تحلیل کیفی یافته‌های تحقیقات گذشته و فراتحلیل را تحلیل کمی یافته‌های تحقیقات گذشته دانست. (بنچ و دی، ۲۰۱۰)

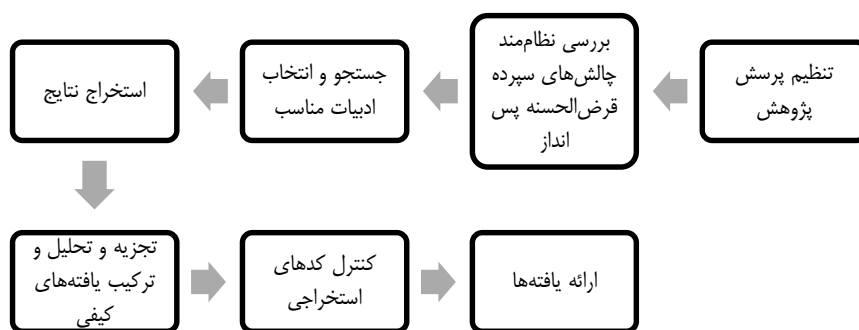
شکل ۲. قسمت‌های یک فرامطالعه (بنچ و دی، ۲۰۱۰)

مراحل انجام فراترکیب

فراترکیب مستلزم آن است که پژوهشگر بازنگری دقیق و عمیقی را نسبت به سند مورد مطالعه انجام دهد و یافته‌های پژوهش‌های قبلی را با یکدیگر ترکیب کند. در گذر این بررسی، ابعاد و مؤلفه‌های مکنون در مسأله بهتر بازنمایی می‌شود. بنابراین فراترکیب به بازنمایی نتایج بیش از هر یک از مطالعات قبلی کمک می‌کند. سندلوفسکی و باروسو الگوی هفت مرحله‌ای را به این منظور ارائه داده‌اند. (ساندلوفسکی و باروز، ۲۰۰۷). این مراحل در شکل ۳ نشان داده شده است:

شکل ۳. مراحل انجام روش فراترکیب

گام اول: تنظیم پرسش پژوهش

نخستین مرحله از روش فراترکیب، تعیین سؤال با محوریت چه چیز، چه موقع، چگونگی روش، چه جامعه‌ای، محدودیت زمانی است که مبتنی بر پرسش‌های پژوهش تعیین می‌شود. در این پژوهش، سؤال محوری عبارت است از: چالش‌های سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز چیست؟

گام دوم: بررسی نظام‌مند متون

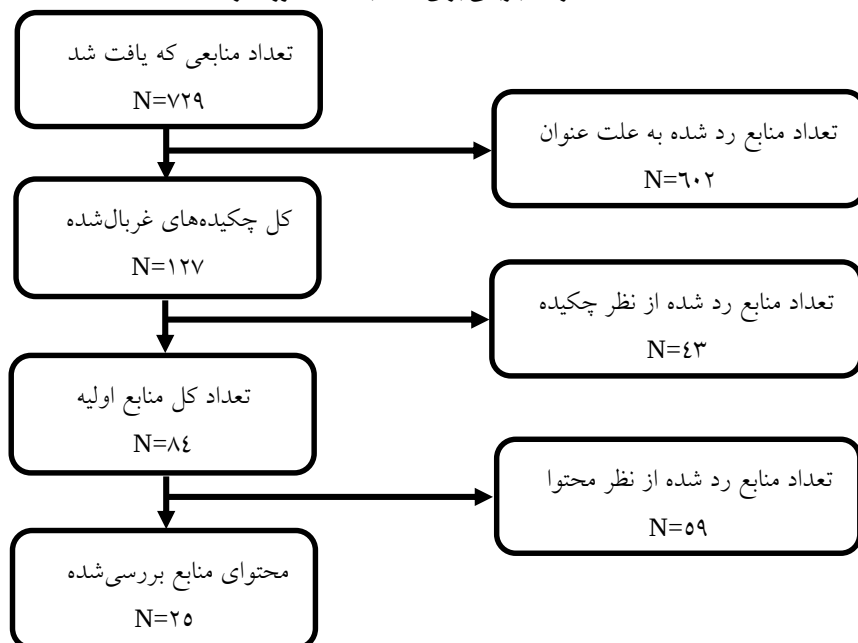
جامعه آماری پژوهش شامل تمامی کتب، پایان‌نامه‌ها، مقالات حوزه‌های مدیریت، اقتصاد و حسابداری به همراه گزارش‌های معتبری مانند گزارش‌های کارشناسی معاونت اقتصادی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی است. افق زمانی

جستجوی انجام‌شده مقالات و گزارش‌های کارشناسی از سال ۱۳۸۰ به بعد را در بر می‌گیرد. یافته‌های مورد بررسی از طریق موتورهای جستجویی مانند علم‌نت، پایگاه مجلات تخصصی نور، بانک اطلاعات نشریات کشور، پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، پرتال جامع علوم انسانی و گوگل جمع‌آوری شده است. ازجمله کلیدواژه‌هایی که در این موتورهای جستجو مورد استفاده قرار گرفته، می‌توان به مواردی نظیر: آسیب‌شناسی سپرده، سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز، قرض، قرض‌الحسنه، تأمین مالی خرد، بانکداری بدون ربا، بانکداری اسلامی، بانک قرض‌الحسنه، قرض وکالتی و صندوق‌های قرض‌الحسنه اشاره کرد.

گام سوم: جست‌وجو و انتخاب مقاله‌های مناسب

در این مرحله، به انتخاب مقالات و منابع مرتبط از کلیه منابع یافت شده، پرداخته و پژوهش‌هایی که ارتباط بیشتری با پرسش پژوهش داشته مورد مطالعه قرار گرفت. گام‌های انجام‌شده برای پالایش مقالات مورد نظر به شرح ذیل بوده است:

شکل ۴. فرآیند بایبینی برای انتخاب مقالات موردنظر

از آنجا که بسیاری از تحقیقات انجام شده در حوزه نظام قرض الحسنه ناظر به مواردی نظیر تسهیلات قرض الحسنه و چالش‌های مربوط به آن، ارزیابی اقتصادی قرض الحسنه بر روی متغیرهایی مانند کاهش اختلاف طبقاتی، توسعه اقتصادی و یا بررسی فرهنگی گسترش نظام قرض الحسنه در جامعه و اثرات مثبت آن بر جامعه را مورد بررسی قرار داده است، این موضوعات از منابع مورد مطالعه در این پژوهش خارج شده است و فقط مقالاتی مورد استفاده قرار گرفته که ناظر به آسیب‌شناسی سپرده قرض الحسنه پس‌انداز بوده است.

گام چهارم: استخراج نتایج

در مرحله چهارم از روش فراترکیب، مطالعات انتخاب شده به دقت بررسی شده تا مفاهیم کلیدی و مضامین آن‌ها مشخص شود و محقق باید به جزئیات هریک از مطالعات انتخاب شده، توجه فراوان داشته باشد. (فیضی، ۱۳۹۶) در این مرحله، مرجع مربوط به هر مقاله و مشخصات آن مانند نام و نام خانوادگی نویسنده، سال انتشار مقاله و عواملی که هر نویسنده در راستای عدم کارکرد صحیح اقتصادی سپرده قرض الحسنه پس‌انداز به آن اشاره کرده است، ثبت شده است.

گام پنجم: تجزیه و تحلیل و تلفیق یافته‌های کیفی

این پژوهش سعی بر آن دارد که به صورت حداکثری منابعی که به آسیب‌شناسی سپرده قرض الحسنه پس‌انداز پرداخته‌اند را شناسایی و مورد مطالعه قرار دهد. از این‌رو، پس از غربال منابع و مطالعه آن‌ها، برای تمامی اطلاعاتی که با سؤال پژوهش مرتبط بوده، کدی در نظر گرفته شده و با در نظر گرفتن مفهوم هریک از این کدها، مجموعه آن‌ها در یک مفهوم دسته‌بندی شده و به این شیوه مفاهیم پژوهش با مطالعه منابع و استخراج کدهای مربوطه شکل یافته‌اند. برای مثال، نهاد انتفاعی، نهاد غیرانتفاعی، ماهیت بانک، فرهنگ، سنت قرض الحسنه و ثواب اخروی - که به صورت مکرر در مقالات موجود در حوزه قرض الحسنه یافت می‌شوند - به عنوان کد انتخاب شده‌اند. گزاره‌هایی که به واسطه این کدها در مقالات و گزارش‌های معتبر استخراج شده‌اند، در حیطه «تفاوت ماهوی سپرده

قرض‌الحسنه پس‌انداز با نهاد بانک» دسته‌بندی شده که این حیطه با دو حیطه موضوعی دیگر یعنی «افتتاح حساب با هدف دریافت تسهیلات قرض‌الحسنه» و «افتتاح حساب با هدف برنده شدن در قرعه‌کشی»، همگی مقوله چالش‌های فرهنگی سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز را تشکیل می‌دهند.

بر اساس تحلیل‌های صورت گرفته، ۲۵ مقاله انتخاب شده که در نهایت ۵ مقوله و ۱۱ حیطه مفهومی که از ۵۸ گزاره که نمایانگر آسیب‌های شناسایی شده در سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز است را نشان می‌دهد. مقوله‌های شناسایی شده در پژوهش‌های مورد بررسی عبارت است از:

- چالش‌های اقتصادی
- چالش‌های شرعی
- چالش‌های عملیاتی
- چالش‌های قانونی و نظارتی
- چالش‌های فرهنگی

ازجمله نتایج شناسایی شده به واسطه بررسی مقالات و گزارش‌های معتبر حوزه قرض‌الحسنه، آن بوده است که تاکنون تحقیق جامع و دارای انسجامی که یافته‌های تمامی محققین و نهادهای پژوهشی و نظارتی را جمع‌آوری و مهم‌ترین چالش‌های این حوزه را رتبه‌بندی کرده باشد، انجام نپذیرفته است.

مصاحبه با خبرگان

با توجه به آن که چالش‌های مورد بررسی در مطالعات پیشین و منابع کتابخانه‌ای، بیانگر تمامی مشکلات سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز نبوده و این احتمال وجود دارد که بسیاری از آن‌ها فقط به واسطه مصاحبه با مدیران اجرایی حوزه قرض‌الحسنه شناسایی شوند، با تعدادی از مدیران این حوزه که به صورت مستقیم با چالش‌های قرض‌الحسنه آشنا بوده‌اند، تا رسیدن به اشباع نظری، مصاحبه انجام شده و اهم چالش‌های مورد اشاره در مصاحبه‌ها به گروه کانونی ارائه شده و از حیث اعتبار، مورد تأیید گروه کانونی قرار گرفته است.

چالش‌های حوزه اقتصادی

در عموم تحقیقات انجام شده که متغیرهای اقتصادی را به عنوان چالشی در پیشبرد اهداف نظام قرض الحسنه مورد توجه قرار داده‌اند، از تأثیر متغیرهایی مانند افزایش نرخ تورم و کاهش قدرت خرید مردم، نتیجه شده است که نسبت حجم سپرده قرض الحسنه پس‌انداز به مجموع سپرده‌های بانکی رو به کاهش داشته است. از نتایج پژوهش‌هایی که در این زمینه انجام شده است، می‌توان مشاهده کرد که تمایل به قرض الحسنه در شرایط تورمی کنونی و تداوم آن، به شدت کاهش یافته است که این مسأله بر خلاف یکی از اهداف اصلی تحریم ربا که ترویج قرض الحسنه است، می‌باشد. (موسایی، ۱۳۸۲) هم‌چنین پدیده‌هایی به نام ربای معکوس که نتیجه کاهش قدرت خرید به واسطه وجود تورم است نیز به‌عنوان یکی دلایل کاهش رغبت مردم به استفاده از سپرده‌های قرض الحسنه معرفی شده است. (سهیلی، ۱۳۸۷) البته نباید به تغییر مفهوم پول در طی زمان و شکل‌گیری ماهیت اعتباری پول و مصداق یافتن آن در پول کاغذی نیز در تأثیرپذیری از تورم نیز بی‌توجه بود، چرا که مال مقروضه گاه به صورت عین مال است مانند طلا و برنج و گاه پول رایج یعنی سکه است. با توجه به اینکه در پول امروزی موضوع تورم و کاهش ارزش اقتصادی آن مطرح است، بدون شک در قرض دادن با اسکناس، وام‌دهنده از لحاظ ارزش اقتصادی همان پولی را که سال قبل به وام‌گیرنده داده بود، نمی‌گیرد. (ایزدی‌فرد، ۱۳۸۷) البته تأثیر متغیرهای کلان بر کاهش سپرده قرض الحسنه پس‌انداز را نمی‌توان منحصر در نرخ تورم دانست، زیرا بازارهای سوداگرانه مانند مسکن بر هزینه‌های مردم فشار می‌آورند و کارهای نیک و خدایپسندانه مانند قرض الحسنه را کاهش می‌دهند. (عزتی، ۱۳۹۳)

چالش‌های شرعی

از دیگر چالش‌هایی که در رابطه با آسیب‌شناسی سپرده قرض الحسنه پس‌انداز مورد توجه قرار گرفته است، وجود ملاحظات شرعی مانند انجام قرعه‌کشی سالانه این حساب بانکی است. از آنجایی که عقد قرض به شرط زیاده اشکال دارد، برخی از فقها سپرده‌گذاری (پرداخت قرض) به شرط شرکت در قرعه‌کشی را از

جهت اینکه به قمار شبیه می‌شود جایز نمی‌دانند. (المکاسب، ۱۳۷۳: ۳۷۷-۳۷۴) همچنین فقها بر حلال بودن جوایز قرعه‌کشی این حساب اجماع نداشته و اختلاف‌نظری در آرای ایشان مشاهده می‌شود. مثلاً نظر خوئی این است که اگر عمل قرعه‌کشی به نحو شرط ضمن عقد باشد و از باب وفا به آن شرط قرعه بکشند، جایز نمی‌باشد و گرفتن جایزه برای کسی که قرعه به نام او اصابت کرده نیز جایز نیست. (خوئی، ۱۳۶۷: ۴۱۴) ولی نظر مکارم شیرازی بر حلیت این جوایز است در صورتی که این کار برای فریب مردم نباشد. (علیان نژادی، ۱۳۸۰: ۴۱۵) البته گروه دیگری از محققین در تحلیل فقهی جوایز قرض‌الحسنه بانک‌ها به آن نتیجه رسیده‌اند که اگرچه بخت‌آزمایی و جوایز قرض‌الحسنه بانک‌ها، نوعی معامله احتمالی هستند که طرفین، بنای خود را بر بخت، اقبال و شانس قرار می‌دهند، اما دلیلی بر بطلان تمامی معامله‌های احتمالی وجود ندارد. همان‌گونه که می‌توان جعاله، مسابقه‌هایی که برگزار می‌شود و نیز شرکت را با این مبنا که نه تنها میزان سود و زیان، بلکه اصل وجود سود و زیان در آن احتمالی است، از جمله معامله‌های احتمالی به شمار آورد و شارع نیز بنا بر ضرورت‌های اجتماعی و اقتصادی، آن‌ها را جایز دانسته است. بنابراین، در قرض‌الحسنه هم که برخی افراد فقط به جهت قصد شرکت در قرعه‌کشی، اقدام به افتتاح حساب می‌کنند و نه قرض و کمک به افراد دیگر؛ در این صورت، فقط پاداش اخروی و ثوابی که خداوند برای قرض‌الحسنه به آن وعده داده است، به این افراد تعلق نمی‌گیرد ولی در ظاهر تمامی آثار بر آن بار می‌گردد و همچنان عنوان قرض‌الحسنه بر آن صدق می‌کند. (حائری و اسلامی، ۱۳۹۶) از سوی دیگر، توجه به نوع قصد سپرده‌گذار اثر مهمی در حلیت و حرمت آن دارد. اگر شخص سپرده خویش را مبتنی بر جایزه کند؛ به صورتی که خود را دارای حق قانونی بداند و بانک را به قرعه ملزم بداند، در این صورت گرفتن جایزه اشکال خواهد داشت و قرض ربوی قابل تطبیق خواهد بود؛ اما اگر جایزه داعی بر سپرده‌گذاری باشد، در این صورت ایرادی نخواهد داشت. (شعبانی موفقی، ۱۳۹۳)

اعطای تسهیلات به شرط سپرده‌گذاری قرض‌الحسنه از جمله امور رایجی

است که در نظام بانکی برای مدیریت تسهیلات قرض الحسنه انجام می‌پذیرد و در بانک‌های قرض الحسنه در قالب سپرده امتیازی نظام‌یافته است. لذا شبهه قرض به شرط قرض از جمله چالش‌های شرعی است که در حوزه بانکداری قرض الحسنه محسوس است.

چالش‌های سیاست‌گذاری، قانونی و نظارتی

منظور از چالش‌های قانونی، آن است که قانون برای کارکرد صحیح و دستیابی به حداکثر کارایی در سپرده قرض الحسنه پس‌انداز، دچار نقصان بوده، ابهام داشته و یا سکوت کرده است. یکی از چالش‌های قانونی جدی در رابطه با این حساب، فعالیت صندوق‌های قرض الحسنه محلی و خارج از نظام بانکی که نظارت بر آن‌ها توسط سازمان اقتصاد اسلامی انجام می‌شود و به عنوان یک سازوکار جداگانه مشغول به تجهیز منابع قرض الحسنه می‌باشند. اگرچه از کارکرد مفید اقتصادی بسیاری از صندوق‌های قرض الحسنه در تحقق اهداف خیرخواهانه و اجتماعی نباید غافل شد، اما عدم وجود یکپارچگی و نظارت بر وجوه قرض الحسنه می‌تواند چالش‌هایی را در زمینه سیاست‌گذاری و مدیریت برای بازار پول کشور ایجاد کند. از این‌رو، از دیگر علل کاهش سهم سپرده‌های قرض الحسنه در نظام بانکی، رونق گرفتن صندوق‌های قرض الحسنه ارزیابی شده است، به طوری که این صندوق‌ها توانسته‌اند معادل ۶۰ درصد ارزش سپرده‌های قرض الحسنه در نظام بانکی را طی این سال‌ها تجهیز کنند. (ابونوری و قاسمی تازه‌آبادی، ۱۳۸۶)

صندوق‌ها و مؤسسه‌های قرض الحسنه در جایگاه واسطه‌های پولی از طریق افتتاح حساب پس‌انداز و در مواردی حساب حواله‌ای وجوه مازاد مردم را جذب کرده؛ سپس از طریق وام قرض الحسنه در اختیار متقاضیان می‌گذارند؛ در نتیجه از طریق افزایش حجم پول یا شبه پول و از طریق افزایش سرعت گردش پول روی حجم نقدینگی جامعه و روی تقاضای کل و سطح عمومی قیمت‌ها تأثیر می‌گذارند؛ بنابراین، ضرورت دارد نوع و حجم فعالیت صندوق‌ها و مؤسسه‌های قرض الحسنه، پیوسته تحت نظارت بانک مرکزی باشد تا بانک مرکزی بتواند در سیاست‌های کلان پولی و اقتصادی، آن‌ها را در نظر گیرد. (موسویان، ۱۳۸۳) با

ملاحظه تخلف‌ها از سوی برخی از صندوق‌های قرض‌الحسنه و آثار سوء آن بر فعالیت این‌گونه مؤسسه‌ها، مجلس هفتم در اواخر سال ۱۳۸۳ لایحه‌ای با عنوان «لایحه بازار غیرمتشکل پولی» را تصویب کرد که بر اساس آن هر فعالیتی در حوزه پولی و بانکی باید مجوز بانک مرکزی را به دست آورد. همچنین تشخیص این که یک فعالیت، قرض‌الحسنه است یا خیر به عهده بانک مرکزی گذاشته شده است. البته این قانون شامل صندوق‌های قرض‌الحسنه‌ای که فعالیت اعتباری ندارند و فقط سپرده قرض‌الحسنه دریافت می‌کنند و کار اقتصادی انجام نمی‌دهند نمی‌شود و بانک مرکزی بنا ندارد که از طریق این قانون بر آن‌ها اعمال مداخله کند. (عرب مازار و کیقبادی، ۱۳۸۵)

از دیگر مشکلات حوزه قرض‌الحسنه که جذب سپرده این حساب را با مشکل روبرو کرده و بی‌اعتمادی مردم را به سپرده‌گذاری در این حساب به همراه داشته است، عدم تخصیص کامل سپرده‌های قرض‌الحسنه به تسهیلات قرض‌الحسنه به عموم مردم می‌باشد. این مسأله اگرچه ریشه‌های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی نیز دارد، اما عدم صراحت و تأکید قانون نیز در برآورده ساختن این مطالبه عمومی مؤثر بوده است. در ماده ۱۴ قانون بانکداری بدون ربا فقط ذکر شده است که بانک‌ها موظف‌اند «بخشی از منابع» خود را به صورت قرض‌الحسنه در اختیار متقاضیان قرار دهند و در واقع در هیچ کجای قانون تصریح نشده است که بانک‌ها موظف هستند چه بخشی از سپرده‌های قرض‌الحسنه (اعم از جاری و پس‌انداز) را به پرداخت تسهیلات قرض‌الحسنه اختصاص دهند. در این راستا، بانک مرکزی با ابلاغ مصوبه‌ای به بانک‌های تجاری در خرداد سال ۱۳۹۰، تأسیس صندوق قرض‌الحسنه این بانک‌ها را الزامی دانسته که کارکرد این صندوق باید تجهیز منابع قرض‌الحسنه و تخصیص این منابع به تسهیلات قرض‌الحسنه باشد. در پی دستورالعمل تأسیس صندوق‌های قرض‌الحسنه بانک‌های تجاری طی سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲ تعداد محدودی از بانک‌ها اقدام به راه‌اندازی صندوق مستقل قرض‌الحسنه کردند. البته در همین زمان سایر بانک‌ها همچنان اقدام به قبول سپرده‌های قرض‌الحسنه می‌کردند. با شروع به کار دولت

جدید و تغییرات مدیریتی در بانک مرکزی تفسیر جدیدی از ماده ۸۶ برنامه پنجم توسعه کشور شد که بر اساس آن منظور از «تفکیک حساب‌ها و ایجاد سازوکارهای مجزای اداری» لزوماً ایجاد صندوق مجزای قرض‌الحسنه (شخصیت حقوقی مستقل طبق دستورالعمل خرداد ۱۳۹۰ بانک مرکزی) نبود و به بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی که قصد فعالیت قرض‌الحسنه را دارند اختیار داده شد تا در صورت صلاحدید نسبت به تأسیس صندوق مجزای قرض‌الحسنه اقدام نمایند. (بنی‌طبا، ۱۳۹۶)

فقدان سیاست‌گذاری تخصصی قرض‌الحسنه از مهم‌ترین مسائلی است که در نظام بانکی ایران وجود دارد. فقدان مقام سیاست‌گذار تخصصی در حوزه بانکداری قرض‌الحسنه سبب تضعیف نظارت بر این نهادها، ورود بانک‌های تجاری و مؤسسات مالی غیربانکی مجاز و غیرمجاز به این حوزه و در برخی موارد بروز تخلف از سوی بانک‌های قرض‌الحسنه شده است. به طور کلی می‌توان گفت جدیتی از سوی نهادهای نظارتی برای توسعه بانکداری قرض‌الحسنه به عنوان نهاد تخصصی در زمینه قرض‌الحسنه مشاهده نشده است که تعداد کم بانک‌های تخصصی قرض‌الحسنه را می‌توان مبینی بر این ادعا دانست.

چالش‌های عملیاتی

در بررسی پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه قرض‌الحسنه، تعدادی از پژوهشگران به موضوع عملکرد ناکارآمد بانک‌ها در مدیریت وجوه قرض‌الحسنه اشاره کرده‌اند که این چالش در هر دو حوزه تجهیز و تخصیص وجود دارد ولی اثر خود را در سال‌های اخیر در کاهش میل مردم به سپرده‌گذاری در این حساب نشان داده است. ازجمله چالش‌های عملیاتی که در تحقیقات به آن اشاره شده است، عدم اشراف کارکنان سیستم بانکی به مبانی نظری بانکداری اسلامی بوده که به عنوان یکی از معضلات پیش روی تجهیز منابع در سپرده‌های مختلف غیرربوی از جمله قرض‌الحسنه به شمار می‌آید. (سهیلی، ۱۳۸۷) هرچند نسبت تسهیلات به سپرده‌های قرض‌الحسنه بهبود یافته، اما سپرده‌های موجود پاسخ‌گوی نیاز جامعه به تسهیلات قرض‌الحسنه نیست. از سوی دیگر، بسیاری از بانک‌ها دقت لازم را در

اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه به افراد نیازمند ندارند، از جمله، بیشتر منابع قرض‌الحسنه، اغلب در بانک‌های خصوصی، صرف اعطای وام‌های کلان قرض‌الحسنه به کارمندان خود بانک‌ها برای امور رفاهی کارکنان می‌گردد. (موسویان و راهنشین، ۱۳۹۳) از آنجا که مردم می‌دانند بانک‌ها مبالغ سپرده قرض‌الحسنه را به نیازمندان قرض نمی‌دهد، برای سپرده‌گذاری، نیت قربت و کسب ثواب ندارند. میزان تبلیغات برای تجهیز این منابع کافی نبوده و برای جذب منابع بیشتر، هیچ‌گونه ابرارسازی جدیدی صورت نگرفته است. (میرمعزی، ۱۳۸۴) از دیگر چالش‌های عملیاتی سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز، به کارگیری این حساب به عنوان ابزار بازاریابی بانک‌ها است، به نحوی که بانک‌ها برای جذب وجوه کلان شرکت‌های بزرگ به عنوان سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز یا سپرده سرمایه‌گذاری، به شرکت‌ها وعده داده که در صورت سپرده‌گذاری، به کارمندان آن‌ها تسهیلات قرض‌الحسنه و یا وام در قالب سایر عقود با سود معادل کارمزد قرض‌الحسنه، اعطا خواهند کرد.

درواقع مشکلات موجود در تجهیز و تخصیص منابع قرض‌الحسنه را نباید به حساب ناکارآمدی قرض‌الحسنه گذاشت. این مشکل به طور عمده ناشی از عدم وجود اراده جدی برای استفاده از این ابزار در نظام بانکی است. به اعتقاد بسیاری، تلفیق انگیزه‌های معنوی با مادی‌ترین بخش فعالیت‌های اقتصادی، یعنی فعالیت‌های پولی و بانکی حتی در شرایط فعلی، نه تنها ممکن، بلکه کارآمد است. آنچه در این میان مهم است، خواست و تصمیم‌گیرندگان و مجریان است که جای خالی آن در بسیاری از موارد به شدت احساس می‌شود. (محقق‌نیا، ۱۳۸۸)

از چالش‌های عملیاتی که در حوزه بانکداری قرض‌الحسنه وجود دارد می‌توان به عدم توفیق برخی بانک‌های قرض‌الحسنه در مدیریت هزینه عملیاتی خود اشاره کرد که این مسأله، بانک را به سپرده‌گذاری منابع خود در حساب‌های سپرده سرمایه‌گذاری بانک‌های تجاری سوق داده است؛ این اقدام می‌تواند به کاهش منابع بانک برای اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه و خدشه‌دار شدن تصویر بانک قرض‌الحسنه در نظام بانکی و در افکار عمومی بینجامد. از دیگر مسائل

عملیاتی که گریبان گیر بانک های قرض الحسنه است، واگذاری مؤسسات مالی و اعتباری و صندوق های قرض الحسنه در معرض ورشکستگی و اغلب غیرمجاز به بانک های قرض الحسنه است. فشار زیان این مؤسسات و صندوق های واگذار شده بر روی ترازنامه و صورتحساب سود و زیان بانک های قرض الحسنه، مشکلات عملیاتی متعددی در زمینه مدیریت نقدینگی، مدیریت هزینه های عملیاتی و مالی و احتمال بروز ریسک شهرت برای بانک قرض الحسنه به وجود آورده است.

از دیگر مسائل بانکداری و بانک های قرض الحسنه، نداشتن برنامه ریزی راهبردی به معنای واقعی و فقدان استراتژی مشخص در تجهیز و تخصیص منابع قرض الحسنه توسط این بانک ها است. نبود راهبرد در مدیریت حساب های قرض الحسنه توسط بانک های قرض الحسنه و بانک های تجاری و تخصیص نامتناسب منابع به نیازهایی که هیچ قرابتی با اهداف کلان و خیرخواهانه قرض الحسنه ندارد، اغلب تصویر نادرستی از نظام قرض الحسنه در جامعه به وجود آورده است. مسائل ناشی از مدیریت ناکارآمد عملیاتی حساب قرض الحسنه در سطح بنگاه (بانک) قانون گذار را ناچار کرده که به برخی از موضوعات تخصیص منابع قرض الحسنه مانند حداقل سطح وام ازدواج و مدت بازپرداخت آن ورود کرده و چارچوب کلی را برای بانک ها تعیین کند تا از اجرای برخی از اهداف نظام قرض الحسنه و بهره مندی جامعه از ثمرات آن اطمینان حاصل کند. در حالی که تصمیم گیری در چنین مواردی بر عهده مدیریت بانک بوده و بانک ها می بایست در این گونه امور ابتکار عمل را به دست می گرفتند و نیازی به اجبار از سوی مقام قانون گذار نمی بود.

چالش های فرهنگی

چالش های فرهنگی مورد بررسی در این پژوهش را می توان در دو سطح جای داد، سطح اول که مربوط به سپرده گذار و هدف و قصد وی از سپرده گذاری بوده و سطح دوم، بررسی میزان سنخیت نظام قرض الحسنه با شبکه بانکی کشور به عنوان بزرگ ترین واسطه مالی میان عرضه کنندگان و متقاضیان وجوه می باشد. در بررسی چالش های سطح اول یعنی هدف سپرده گذار از افتتاح حساب قرض الحسنه پس انداز

در بانک، آنچه مطلوب قانون‌گذار و سیاست‌گذاران اقتصاد اسلامی در طراحی این حساب در قانون بانکداری بدون ربا بوده، نیت خیرخواهانه و کسب ثواب اخروی و صرف نمودن وجوه قرض‌الحسنه برای تسهیلات قرض‌الحسنه و تأمین مالی قشر متوسط و ضعیف جامعه و بهره‌مند شدن از ثمرات این شیوه از تأمین مالی ارزان مانند کاهش اختلاف طبقاتی جامعه، فقر و ... بوده است. اما با سپردن مدیریت این وجوه به شبکه بانکی و وجود مدیریت ناکارآمد در تحقق اهداف سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز که در وهله اول ناشی از عدم تناسب ماهیت قرض‌الحسنه به عنوان یک نهاد غیرانتفاعی با ماهیت بانک به عنوان بنگاهی که مهم‌ترین هدف آن کسب و حداکثرسازی سود است و در وهله دوم، مدیریت غیرصحیح شبکه بانکی در مشروط کردن دریافت تسهیلات به شرح افتتاح حساب سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز و نگهداری وجوه به مدت معین، اندک اندک فرهنگ سپرده‌گذاری با نیت خیرخواهانه کمرنگ‌تر شده و جای خود را به اغراض مادی داده است. امروزه افتتاح حساب با هدف برنده شدن در قرعه‌کشی به چالش فرهنگی این حساب مبدل گشته به نحوی که مانده سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز در بانک‌ها با نوسانات فراوانی همراه است. مانده این حساب‌ها در پایان مهلت سپرده‌پذیری هر دوره قرعه‌کشی اوج می‌گیرند و بی‌درنگ پس از بستن حساب‌ها رو به کاهش می‌گذارند. این وضعیت به علت تحرک و جابه‌جایی منابع قرض‌الحسنه بین بانک‌ها است. (عرب مازار و کیقبادی، ۱۳۸۵) بیشتر وجوه موجود در حساب‌های قرض‌الحسنه مردمی نیست یا اگر مردمی است به‌عنوان وجوه مازاد نمی‌توان از آن‌ها یاد کرد، انگیزه سپرده‌گذاران را نگهداری پول، استفاده از خدمات حساب‌های بانکی یا شرکت در قرعه‌کشی جوایز بوده و کمتر کسی به نیت ایثار و کسب اجر معنوی از حساب‌های قرض‌الحسنه استفاده می‌کند؛ از آنجا که مردم می‌دانند بانک‌ها این مبالغ را به نیازمندان قرض نمی‌دهد، برای سپرده‌گذاری، نیت قربت و کسب ثواب ندارند. (میرمعزی، ۱۳۸۴) برگزاری این قرعه‌کشی‌ها با جوایز میلیاردی و رقابت بانک‌ها در آن، موجب استحاله فرهنگ قرآنی قرض‌الحسنه شده است و سپرده‌گذاران قرض‌الحسنه به طور مرتب سپرده‌هایشان را بین بانک‌ها برای شرکت در قرعه‌کشی

آن‌ها جابجا می‌نمایند. (بنی طب، ۱۳۹۶)

گام ششم: کنترل کدهای استخراجی

در گام ششم از روش فراترکیب، پژوهشگر می‌بایست به منظور اطمینان از درستی طبقه‌بندی‌هایی که انجام داده، از صحت آن‌ها اطمینان یابد. شاخص کاپای کوهن زمانی که دو رتبه‌دهنده، پاسخگویان را رتبه‌بندی می‌کنند و قصد سنجش میزان توافق این دو رتبه‌دهنده را دارند، استفاده می‌شود. (حبیب‌پور و صفری، ۱۳۸۸) به منظور کنترل مفاهیم استخراجی، از مقایسه نظر پژوهشگر با یک خبره استفاده شده است. شاخص کاپا بین صفر تا یک نوسان دارد و هرچه مقدار سنج به عدد یک نزدیک‌تر باشد، نشان می‌دهد توافق بین رتبه‌دهندگان وجود دارد. (محرر، ۱۳۹۲)

برای محاسبه شاخص کاپا، پژوهشگر کدها را ذیل یک حیطه مفهومی در یک مقوله طبقه‌بندی نموده است. سپس بدون اطلاع از طبقه‌بندی انجام شده، تمامی کدها در اختیار یک خبره اقتصادی قرار داده شده است، تا کدهای استخراج شده را در یک مقوله تقسیم‌بندی کند و نتایج هر دو طبقه‌بندی با یکدیگر مقایسه شده است. محاسبات شاخص کاپا در نرم‌افزار SPSS Statistics انجام شده و در جدول ۱ ارائه شده است:

جدول ۱. آزمون توافق میان پژوهشگر و یک خبره

مقدار	انحراف معیار برآوردی	برآورد T^b	معناداری برآوردی (Sig)
۰,۴۰۱	۰,۰۹۱	۵,۲۶۵	۰,۰۰۰
۴۰			

کاپای مورد توافق
تعداد موارد معتبر

مقدار شاخص محاسبه شده در سطح معناداری صفر معادل با ۰,۴۰۱ می‌باشد. از آنجا که عدد معناداری از ۰,۰۵ کوچک‌تر می‌باشد، فرض استقلال کدهای استخراجی رد شده و میزان توافق طبقه‌بندی انجام شده متوسط ارزیابی می‌شود.

گام هفتم: ارائه یافته‌ها

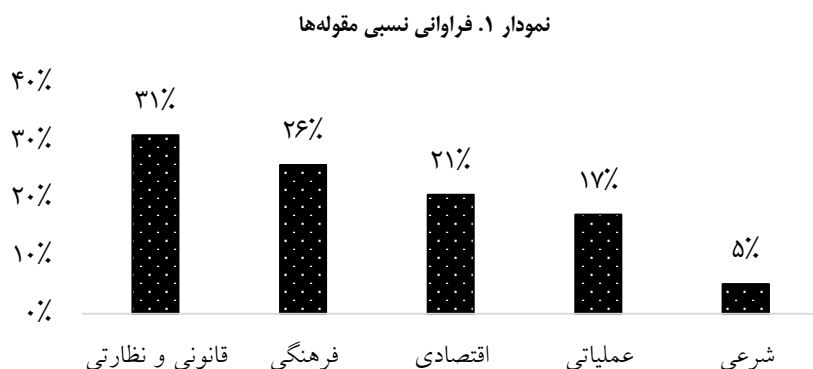
در آخرین گام از روش فراترکیب یافته‌های تحقیق ارائه می‌شود. همان‌طور که در جدول ۲ نشان داده شده است، کدهای استخراجی ذیل هر یک از مفاهیم طبقه‌بندی شده و مجموعه یک یا چند مفهوم، یک مقوله از چالش‌های سپرده

قرض‌الحسنه پس‌انداز را تشکیل داده است. در جدول زیر، فراوانی مطلق هر یک مقوله‌ها از مقالات پیشین نشان داده شده که این فراوانی، اهمیت موضوع و سؤال مورد بررسی هر یک از پژوهشگران را بیان کرده و حاکی است از آن است که مقوله مربوطه از اهمیت کم یا زیادی در آسیب‌شناسی سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز دارد.

جدول ۲. جدول مقوله‌های طبقه‌بندی شده

مقوله	مفاهیم	کد	فراوانی	برخی از منابع بررسی شده
اقتصادی	تأثیر متغیرهای اقتصاد کلان	تورم، بازارهای موازی، سوداگرایی، نرخ سود	۱۲	(سماواتی و امینی، ۱۳۸۶)، (عرب‌مازار و کیقبادی، ۱۳۸۵)، (توحیدی‌نیا، ۱۳۹۱)، (موسایی، ۱۳۸۲)، (سپهلی، ۱۳۸۷)، (موسویان، ۱۳۸۹)، (نظری و غفوری چرخایی، ۱۳۸۹)، (ایزدی فرد، ۱۳۸۷)، (اثنی‌عشری و بابایی‌سمیرمی، ۱۳۸۸)، (عزتی، ۱۳۹۳)
شرعی	شبهه قرعه‌کشی	قرعه‌کشی، شبهه، مشکلات شرعی	۳	(عرب‌مازار و کیقبادی، ۱۳۸۵)، (سپهلی، ۱۳۸۷)
قانونی و نظارتی	ثابت بودن نرخ ذخیره قانونی	نرخ ذخیره قانونی	۱۸	کمیجانی و هادوی‌نیا (۱۳۷۷)، (محقق‌نیا، ۱۳۸۸)
	صندوق‌های قرض‌الحسنه در بازار غیرمتمثل پولی	صندوق، صندوق قرض‌الحسنه		(عرب‌مازار و کیقبادی، ۱۳۸۵)، (ابونوری و قاسمی تازه‌آبادی، ۱۳۸۶)
	تخصیص انتفاعی تسهیلات قرض‌الحسنه	تسهیلات انتفاعی، سودآوری، درآمد		(موسویان، ۱۳۸۵)، (میرجلیلی، ۱۳۸۳)، (عرب‌مازار و کیقبادی، ۱۳۸۵)، (موسویان و راهنشین، ۱۳۹۳)، (بنی‌طبا، ۱۳۹۶)
	عدم تأسیس صندوق‌های قرض‌الحسنه بانک‌های تجاری	صندوق قرض‌الحسنه، بانک‌های تجاری		(بنی‌طبا، ۱۳۹۶)
	نظارت دوگانه بر وجوه قرض‌الحسنه توسط بانک مرکزی و سازمان اقتصاد اسلامی	نظارت، سازمان اقتصاد اسلامی		(عرب‌مازار و کیقبادی، ۱۳۸۵)
عملیاتی	ضعف مدیریتی	مدیریت، عملیاتی	۱۰	(کمیجانی و هادوی‌نیا، ۱۳۷۷)، (سپهلی، ۱۳۸۷)، (محقق‌نیا، ۱۳۸۸)، (موسویان، ۱۳۸۵)
فرهنگی	افتتاح حساب با هدف دریافت تسهیلات قرض‌الحسنه	دریافت تسهیلات قرض‌الحسنه	۱۵	(توحیدی‌نیا، ۱۳۹۱)
	افتتاح حساب با هدف برنده شدن در قرعه‌کشی	قرعه‌کشی، برنده شدن، لاتاری		(عرب‌مازار و کیقبادی، ۱۳۸۵)، (میرمعزی، ۱۳۸۴)، (سپهلی، ۱۳۸۷)، (موسویان، ۱۳۸۹)
	تفاوت ماهوی حساب قرض‌الحسنه پس‌انداز با نهاد بانک	نهاد انتفاعی، نهاد غیرانتفاعی، ماهیت بانک، فرهنگ، سنت قرض‌الحسنه، نوع‌دوستی و ثواب اخروی		(عزتی، ۱۳۸۶)، (حشمتی‌مولایی، ۱۳۸۸)، (عرب‌مازار و کیقبادی، ۱۳۸۵)، (حسن‌زاده و کاظمی، ۱۳۸۳)، (موسویان و راهنشین، ۱۳۹۳)، (موسویان، ۱۳۸۴)، (لشکری، حسینی و معدنی، ۱۳۹۴)، (حبیبیان تقیبی، ۱۳۸۱)، (روحانی و علیزاده‌قره‌باغ، ۱۳۹۴)

در نمودار ۱، فراوانی نسبی کدهای هریک از مقوله‌ها نشان داده شده است:

بررسی یافته‌ها در گروه کانونی

پس از بررسی منابع کتابخانه‌ای و شناسایی چالش‌های سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز از طریق روش فراترکیب و دسته‌بندی آن در ۵ حوزه، قانونی و نظارتی، فرهنگی، اقتصادی، عملیاتی و شرعی، یافته‌ها و چالش‌های شناسایی شده از منابع و مصاحبه با مدیران اجرایی حوزه قرض‌الحسنه به گروه کانونی عرضه شده و بر روی هریک از چالش‌ها و حوزه‌های مربوط به آن بحث و مذاقه لازم صورت پذیرفت و منتخب چالش‌های جمع‌آوری شده در قالب ۱۱ سؤال در یک پرسش‌نامه طیف لیکرت تهیه و برای دریافت نظرات خبرگان این حوزه انتشار یافته و توسط ۳۹ نفر از خبرگان نظام بانکی تکمیل شده است. لازم به ذکر است پس از مشورت با چند نفر از اساتید «روش تحقیق در عملیات نرم»^۱، به علت اینکه پرسش‌نامه‌ها در میان خبرگان حوزه علمی و اجرایی توزیع شده است، تعداد ۳۹ نفر پاسخ‌دهنده به پرسش‌نامه کافی قلمداد می‌شود. سؤالات به همراه حوزه‌ای که هریک از چالش‌ها در روش فراترکیب به آن اختصاص یافته است، به شرح زیر است:

Q۱. به علت تملیکی بودن عقد قرض در سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز

(وجود رابطه مالکیت بین سپرده‌گذار و بانک) و همچنین ماهیت انتفاعی بانک، مقاصد سپرده‌گیری بانک متفاوت از اهداف سپرده‌گذار بوده و این امر موجب تصمیمات سیاستی بانک مغایر با اهداف سپرده‌گذاران در حفظ یا تخصیص این منابع می‌شود (قانونی و نظارتی، فرهنگی و عملیاتی).

Q۲. اثرپذیری شدید سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز از متغیرهای اقتصاد کلان که بیشتر موجب کاهش انگیزه سپرده‌گذاران در سپرده‌گذاری قرض‌الحسنه در بانک‌ها می‌شود. نوسان متغیرهای اقتصادی مانند نرخ تورم، نرخ ارز و... موجب کاهش ارزش و قدرت خرید سپرده‌گذاران قرض‌الحسنه می‌شود (اقتصادی).

Q۳. با توجه به خصوصیات عقد قرض و امکان برداشت از حساب سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز در هر زمان، مدیریت ریسک نقدینگی این سپرده در نزد بانک‌ها بسیار دشوار بوده که می‌تواند علاوه بر افزایش ریسک نقدینگی، بانک‌ها را در معرض ریسک شهرت نیز قرار دهد (قانونی و نظارتی و عملیاتی).

Q۴. در سازوکار فعلی سپرده‌پذیری، عمده افراد با هدف دریافت تسهیلات قرض‌الحسنه در آینده اقدام به افتتاح حساب می‌کنند که این امر موجب از بین رفتن نیت قرض‌الحسنه می‌شود (عملیاتی و فرهنگی).

Q۵. در تأسیس صندوق‌های قرض‌الحسنه بانک‌های تجاری، هم‌چنان بانک اصلی (شرکت مادر) به عنوان خزانه وجوه قرض‌الحسنه در نظر گرفته شده که در عمل دست بانک را برای استفاده از وجوه قرض‌الحسنه در راستای مدیریت ریسک نقدینگی خود باز نگه می‌دارد (قانونی و نظارتی، عملیاتی).

Q۶. وجود سیستم نظارتی جداگانه سپرده‌های قرض‌الحسنه در بانک‌های تحت نظارت بانک مرکزی و صندوق‌های قرض‌الحسنه تحت نظارت سازمان اقتصاد اسلامی منجر به عدم استفاده حداکثری و بهینه از منابع قرض‌الحسنه در کشور شده است (قانونی و نظارتی).

Q۷. وجود نرخ ذخیره قانونی نامناسب برای سپرده قرض‌الحسنه و عدم تغییر آن متناسب با شرایط اقتصاد کلان (قانونی و نظارتی).

Q۸. عدم نظارت بر مانده حساب سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز بانک‌های

تجاری و قرض الحسنه توسط بانک مرکزی موجب عدم بهره‌مندی اقشار متوسط و ضعیف جامعه از این منابع می‌شود (قانونی و نظارتی، عملیاتی).

Q۹. اعتماد ناکافی مردم به شبکه بانکی در سپرده‌گذاری قرض الحسنه به دلیل وجود مشکلاتی مانند عدم شفافیت، عملکرد نامناسب و... (قانونی و نظارتی، عملیاتی).

Q۱۰. عدم اجرای دستورالعمل بانک مرکزی مصوب خرداد سال ۱۳۹۰ مبنی بر تأسیس صندوق‌های قرض الحسنه توسط بانک‌های تجاری و ضعف در نظارت و عدم جدیت مقام ناظر در عملیاتی سازی این مصوبه (قانونی و نظارتی).

Q۱۱. وجود شبهات مطرح شده در قرعه‌کشی سپرده قرض الحسنه پس‌انداز و فرهنگ‌سازی نامناسب این شیوه در تجهیز منابع (شرعی و فرهنگی).

روایی و پایایی پرسش‌نامه

برای اطمینان از روایی پرسش‌نامه، سؤالات به گروه کانونی عرضه شده و اعضای گروه که از صاحب‌نظران نظام بانکی هستند، روایی آن را تأیید کردند. در این تحقیق، به منظور بررسی پایداری درونی سؤال‌های پرسش‌نامه، از تکنیک سنجش پایایی ضریب آلفای کرونباخ استفاده گردید که با توجه به مقدار ضریب آلفای کرونباخ که معادل با ۰/۷۴۲ بوده، پایایی این پرسش‌نامه مورد تأیید قرار گرفت. جدول ۳، دامنه پاسخ خبرگان به هریک از سؤالات فوق‌الذکر بوده و تأثیر هریک از شاخص‌های مورد پرسش در سؤالات را در آسیب‌شناسی سپرده قرض الحسنه پس‌انداز مورد بررسی قرار داده است.

جدول ۳. تعیین درجه اهمیت معیارها و زیرمعیارها بر اساس مقیاس لیکرت

۱	۲	۳	۴	۵
تأثیر خیلی کم	تأثیر کم	تأثیر متوسط	تأثیر زیاد	تأثیر خیلی زیاد

تحلیل پرسش‌نامه

در مطالعه‌ی حاضر به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش معادلات ساختاری بهره گرفته شد. در تحلیل داده‌ها با استفاده از معادلات ساختاری، دو روش وجود دارد: روش اول که مبتنی بر نرم‌افزارهای Amos و Lisrel است، در مواردی کاربرد

دارد که: الف- حجم نمونه بالا باشد. ب- متغیرها حالت نرمال داشته باشند. ج- مدل اندازه‌گیری از نسبت به مدل ساختاری اهمیت بیشتری برخوردار باشد. با توجه به این‌که این روش بر ساختارهای کوواریانس میان متغیرها مبتنی است و در هنگام محاسبات خطاهایی را برای هر یک از متغیرهای مشاهده‌شده در نظر می‌گیرد، از دقت بالاتری نسبت به روش «حداقل مربعات جزئی»^۱ برخوردار است؛ اما روش دوم (pls) که درواقع بر ساختارهای واریانسی مبتنی است، در مواقعی کاربرد دارد که حجم نمونه پایین بوده و مدل ساختاری نسبت به مدل اندازه‌گیری از اهمیت بالاتری برخوردار باشد. با توجه به موارد فوق و شرایط حاکم بر نمونه و مدل مفروض مطالعه‌ی حاضر و اهمیتی که مدل ساختاری برای مطالعه حاضر داشت، برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش pls استفاده شد. برای بررسی مدل مفهومی مطالعه با استفاده از نرم‌افزار Smart pls^۳، دو مورد را باید در نظر داشت: نخست، مدل اندازه‌گیری و دوم، مدل ساختاری. برای بررسی برازش مدل اندازه‌گیری باید به ضرابی چون ضریب آلفای کرونباخ و ضریب اشتراک توجه نمود. در صورتی که میزان آلفای کرونباخ بالاتر از ۰/۷ و میزان ضریب اشتراک نیز بالاتر از ۰/۵ باشد، مدل اندازه‌گیری از برازش مطلوبی برخوردار است. در بررسی مدل ساختاری نیز باید به مقدار R^2 توجه داشت؛ در صورتی که این مقدار از عدد ۰/۳ بزرگ‌تر باشد، مدل ساختاری مطالعه از برازش مطلوبی برخوردار خواهد بود. (مصلح و همکاران، ۱۳۹۲)

به منظور بررسی اعتبار پرسش‌نامه، پس از ورود داده‌ها به نرم‌افزار Smart pls^۳، با توجه به بار عاملی هر یک از چالش‌ها بر سازه‌ی موردنظر خود (حوزه مفهومی)، اعتبار هر یک از آن‌ها مورد بررسی قرار گرفت. با توجه به معیار فورنل و لاکر، بارهای عاملی بزرگ‌تر مساوی ۰/۵ از اعتبار مناسبی برخوردار هستند. (فورنل و لاکر، ۱۹۸۱)

در جدول ۴، هریک از چالش‌های مؤثر بر کارکرد حساب قرض‌الحسنه پس‌انداز در قالب فرضیه پژوهش (که با علامت * نشان مشخص شده)، بار عاملی

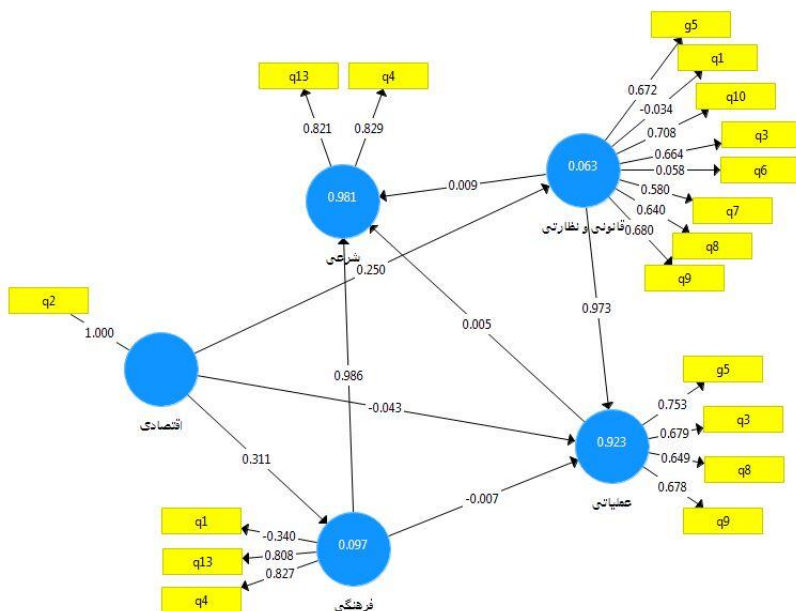
و نتیجه ارزیابی آن مبنی بر پذیرش یا رد نشان داده شده است:

جدول ۴. فرضیه‌ها، بارهای عاملی و نتیجه‌گیری عوامل مؤثر بر آسیب‌پذیری سپرده قرض‌الحسنه

چالش‌ها						سوالات پرسش‌نامه
فرهنگی	عملیاتی	قانونی و نظارتی	شرعی	اقتصادی	فرضیات و نتایج	
*		*			فرضیه	q۱
-۰/۳۴۰		-۰/۰۳۴			بار عاملی	
رد		رد			نتیجه	
				*	فرضیه	q۲
				۰۰۰۰/۱	بار عاملی	
				تائید	نتیجه	
	*	*			فرضیه	q۳
	۰/۶۷۹	۰/۶۶۴			بار عاملی	
	تائید	تائید			نتیجه	
*			*		فرضیه	q۴
۰/۸۲۷			۰/۸۲۹		بار عاملی	
تائید			تائید		نتیجه	
	*	*			فرضیه	q۵
	۰/۷۵۳	۰/۶۷۲			بار عاملی	
	تائید	تائید			نتیجه	
		*			فرضیه	q۶
		۰/۰۵۸			بار عاملی	
		تائید			نتیجه	
		*			فرضیه	q۷
		۰/۵۸۰			بار عاملی	
		تائید			نتیجه	
	*	*			فرضیه	q۸
	۰/۶۴۹	۰/۶۴۰			بار عاملی	
	تائید	تائید			نتیجه	
	*	*			فرضیه	q۹
	۰/۶۷۸	۰/۶۸۰			بار عاملی	
	تائید	تائید			نتیجه	
		*			فرضیه	q۱۰
		۰/۷۰۸			بار عاملی	
		تائید			نتیجه	
*			*		فرضیه	q۱۱
۰/۸۰۸			۰/۸۲۱		بار عاملی	
تائید			تائید		نتیجه	

در شکل ۵ خروجی نرم‌افزار smart-pls که نشان‌دهنده بارهای عاملی به همراه ضرایب مسیر بین متغیرهای پنهان است، آمده است:

شکل ۵. ضرایب مسیر متغیرهای پنهان و بارهای عاملی متغیرهای آشکار

کیفیت مدل

کیفیت مدل با استفاده از ضریب تعیین بررسی می‌شود، ضریب تعیین برای هر متغیر پنهان نشان می‌دهد که چند درصد از واریانس‌های موجود آن متغیر پنهان قابل تبیین است. (سبحانی فرد، ۱۳۹۵)

جدول ۵. ضریب تعیین متغیرهای پنهان

مقوله‌های آسیب‌پذیری	R Square
شرعی	۰/۹۸۱
عملیاتی	۰/۹۲۳
فرهنگی	۰/۰۹۷
قانونی و نظارتی	۰/۰۶۳

با توجه به جدول ۵، دو مقوله شرعی و عملیاتی بیشترین میزان از ضریب R^2 را به خود اختصاص داده‌اند.

بررسی پایایی و روایی متغیرهای پنهان

در این بخش محاسبات مربوط به روایی و پایا بودن مدل انجام شده و نتایج آن به

شرح جدول ۶ است:

جدول ۶. پایایی و روایی متغیرهای پنهان

متوسط واریانس استخراج شده ^۲	پایایی ترکیبی ^۱	آلفای کرونباخ	
۱	۱	۱	اقتصادی
۰/۶۸۱	۰/۸۱	۰/۵۳۱	شرعی
۰/۴۷۷	۰/۷۸۴	۰/۶۳۵	عملیاتی
۰/۴۸۴	۰/۵۲	۰/۰۱۹	فرهنگی
۰/۳۲۶	۰/۷۴۵	۰/۶۶۵	قانونی و نظارتی

آلفای کرونباخ ضریبی است که سازگاری درونی متغیرهای پنهان را نشان می‌دهد. سازگاری درونی یک متغیر پنهان نشان‌دهنده میزان همبستگی بین متغیر پنهان مربوطه و متغیرهای آشکار مربوط به آن می‌باشد. شاخص پایایی ترکیبی (CR) نیز میزان پایایی هر متغیر پنهان را نشان می‌دهد و تفاوت آن با آلفای کرونباخ آن است که در آلفای کرونباخ تمامی شاخص‌ها با اهمیت مساوی در محاسبات وارد می‌شوند ولی در شاخص دوم هر شاخص با بار عاملی بیشتر اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. بنابراین این شاخص را قوی‌تر و منطقی‌تر از آلفای کرونباخ دانست. (سبحانی فرد، ۱۳۹۵) از آنجا که بار عاملی شاخص پایایی ترکیبی مقوله‌های اقتصادی، شرعی، عملیاتی و قانونی و نظارتی بیش از ۰/۷ است گواه از پایایی مناسب متغیرهای پنهان (سازه‌ها) است.

منظور از شاخص روایی هم‌گرا، میانگین واریانس به اشتراک گذاشته هر متغیر پنهان با متغیرهای آشکار مربوط به خود است. هرچه میزان این میانگین بیشتر باشد، یعنی متغیر پنهان موردنظر قوت بیشتری در تبیین تغییرات (واریانس‌های) متغیرهای آشکار خود داشته است. به همان دلیل گفته شده برای ضریب تعیین، شرط مناسب بودن این شاخص برای هر متغیر پنهان بالای ۰/۵ بودن این برای هر متغیر پنهان می‌باشد. (سبحانی فرد، ۱۳۹۵) با توجه به اطلاعات جدول فوق، مقادیر این شاخص برای مقوله‌های اقتصادی و شرعی، حد کفایت

۱. Composite Reliability

۲. Average Variance Constructs (AVE)

لازم را برآورده ساخته است.

بررسی برازش و درستی مدل

منظور از برازش مدل در pls آن است که مدل چه میزان از فرضیاتی که در مورد متغیر وابسته را داشته پیش‌بینی کند. مهم‌ترین شاخص در این بخش «خطای جذر میانگین مربعات»^۱ است. این شاخص تفاوت بین مدل ساخته شده با داده‌های تجربی را نشان می‌دهد. اگر مقدار این شاخص بیش از ۰/۰۸ باشد برازش قابل قبولی نتیجه‌گیری شده و اگر بالای ۰/۱ باشد برازش خوب استنباط می‌شود. مقدار این شاخص در پژوهش برابر با ۰/۲۳۳ بوده که بیانگر برازش خوب مدل است.

قابلیت تعمیم مدل

برای آنکه بتوان یافته‌های تحقیق را تعمیم داد و از درستی ارتباطات بین حوزه‌های عواملی که بر نرخ سود سپرده بانکی تأثیر منفی می‌گذارند، اطمینان حاصل کرد، از آزمون «بوت استرپینگ»^۲ در نرم‌افزار smart-pls در سطح اطمینان ۹۵ درصد استفاده کرده که نتایج آن به شرح جدول ۷ است:

جدول ۷. نتیجه ارزیابی فرضیات پژوهش

فرضیات	Original Sample	میانگین نمونه	انحراف معیار	آماره t	P Values	پذیرش
اقتصادی --> عملیاتی	-۰/۰۴۳	-۰/۰۰۴۵	۰/۰۰۶۵	۰/۰۶۶۵	۰/۰۵۰۶	رد
اقتصادی --> فرهنگی	۰/۳۱۱	۰/۰۲۷۷	۰/۰۱۸۷	۱/۰۶۶۹	۰/۰۰۹۶	رد
اقتصادی --> قانونی و نظارتی	۰/۲۵	۰/۰۲۳۳	۰/۰۱۸۶	۱/۰۳۵	۰/۰۱۷۸	رد
عملیاتی --> شرعی	۰/۰۰۵	۰/۰۰۶۱	۰/۰۱۹۵	۰/۰۰۲۶	۰/۰۹۷۹	رد
فرهنگی --> شرعی	۰/۹۸۶	۰/۰۹۹۴	۰/۰۰۳۳	۲۹/۰۴۹۸	۰	تائید
فرهنگی --> عملیاتی	-۰/۰۰۷	-۰/۰۰۱۱	۰/۰۰۰۸	۰/۰۰۹	۰/۰۹۲۹	رد
قانونی و نظارتی --> شرعی	۰/۰۰۰۹	-۰/۰۰۶۳	۰/۰۲۳۱	۰/۰۰۳۷	۰/۰۹۷	رد
قانونی و نظارتی --> عملیاتی	۰/۹۷۳	۰/۹۷۹	۰/۰۵۳	۱۸/۴۹	۰	تائید

۱. root-mean-square (RMS)

۲. Bootstrapping

فرضیات	Original Sample	میانگین نمونه	انحراف معیار	آماره t	P Values	پذیرش
				۷		

ستون T statistics مقادیر t را برای هریک از مسیرها نشان می‌دهد. از آنجا که سطح اطمینان ۹۵ درصد است و در صورتی که این مقدار بین $+1/96$ و $-1/96$ باشد، رابطه بین آن دو متغیر پنهان مورد پذیرش واقع نخواهد گرفت. این پذیرش را می‌توان از ستون P-Value نیز مورد بررسی قرارداد. در این ستون اگر عددی بالای ۵ درصد باشد رابطه مربوطه مورد پذیرش قرار نخواهد گرفت. (سبحانی‌فرد، ۱۳۹۵)

راهکارهای پیشنهادی

پس از احصای چالش‌های سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز از منابع کتابخانه‌ای و مصاحبه با صاحب‌نظران و همچنین انتشار پرسش‌نامه و نظرسنجی از خبرگان و رتبه‌بندی برحسب نظر آنان، اینک به ارائه راهکارهای ناظر به هریک از مقوله‌های شناسایی‌شده در راستای رفع چالش‌های سپرده قرض‌الحسنه پس از دریافت نظرات گروه کانونی می‌پردازیم.

● **راهکارهای حوزه اقتصادی:** با توجه به استفتائات از مراجع عظام تقلید در راستای حفظ ارزش قدرت خرید در قرض‌الحسنه و امکان افزایش مبلغ بازپرداختی با لحاظ کردن متغیرهایی مانند تورم، پاسخ اکثر مراجع عدم جواز چنین محاسبه‌ای از جهت پیدایش ربای قرضی می‌باشد. (موسویان، ۱۳۸۷) البته به عقیده هاشمی‌شاهرودی پول‌اعتباری از آن جهت که به‌خودی‌خود ارزش مصرفی ندارد و فقط در داد و ستد به کار می‌رود، ویژگی ارزش مبادله‌ای و توان خرید آن در نگاه عرف و عقلا هم‌چون صفت حقیقی به شمار می‌آید. معنای دیگر سخن اینکه ارزش و مالیت این برگه‌ها درست به اندازه قدرت خرید آنهاست و نه چیز دیگر (توسلی، ۱۳۸۴)، پس می‌توان گفت افزایش مبلغ بازپرداخت قرض اگر به اندازه جبران کاهش ارزش پول باشد، اشکالی ندارد. به طور کلی، برای رفع نمودن چالش تضعیف قدرت خرید در سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز و پرهیز از ربای قرضی، تعریف سپرده طلا ذیل عقد قرض‌الحسنه پیشنهاد می‌گردد. بانک،

مسکوکات طلا موجود در بازار را به عنوان سپرده قرض یا قرض‌الحسنه پذیرفته و پس از انجام اعتبارسنجی‌های لازم، آن را به متقاضیان در قالب عقد قرض‌الحسنه، تسهیلات می‌دهد. گیرنده سکه، در پایان مدت تسهیلات موظف است، عین سکه را از بازار تهیه کرده و به بانک بازگرداند. در این سپرده، هدف سپرده‌گذار و مالک اولیه سکه، دریافت خدماتی مانند حفظ امنیت دارایی خود و یا قرض‌دهی با نیت خیرخواهانه است. با توجه به اینکه تسهیلات گیرنده یا دریافت‌کننده سکه، عین سکه را در سررسید به بانک بازگردانده و قیمت سکه همراه با نوسانات بازار تغییر کرده است، ارزش پول در قیمت سکه حفظ‌شده و ربای معاملی (اضافه‌ای که در مبادله دو کالای مثل هم کیلی و وزنی با پیش شرایط قبلی دریافت می‌شود) پیش نخواهد آمد.

البته این راهکار را می‌توان منحصر به سکه و تحویل فیزیکی آن ندانست و آن را تا حد زیادی توسعه داد. بدین صورت که سپرده‌گذار، در قرارداد خود با بانک، به بانک وکالت داده تا معادل وجه نقد سپرده‌گذاری، به قیمت روز، طلا خریداری کرده و آن را به خود (بانک) قرض دهد و در هر زمان که قصد برداشت از حساب خود را داشت، حجم طلای معادل مبلغ درخواستی (میزان برداشت) سپرده‌گذار را با توجه به قیمت روز طلا، محاسبه و سپس آن میزان طلا را از سپرده طلا نزد بانک کسر و معادل ریالی آن را (پس از فروش وکالتی به خود یا سایرین) به سپرده‌گذار پرداخت نماید. بدیهی است در این راهکار، در صورت افزایش قیمت طلا، حتی اگر سپرده‌گذار به میزان کل مبلغ ریالی ابتدایی تحویلی به بانک را نیز برداشت کند، حساب قرض یا قرض‌الحسنه او نزد بانک بسته نشده و تسویه کامل سپرده مذکور مستلزم تحویل بخش باقی‌مانده از حجم طلای خریداری (وکالتی) شده و قرض (وکالتی) داده‌شده، می‌باشد. زیرا که در این راهکار، درواقع سپرده‌گذار به بانک طلا قرض داده و می‌بایست همان حجم طلا را کامل دریافت نماید و این مبنای تسویه طلب سپرده‌گذار از بانک و بسته شدن حساب قرض یا قرض‌الحسنه نزد بانک است. این روش را بانک می‌تواند در تسهیلات دهی به متقاضیان نیز به کار گیرد.

• راهکارهای قانونی و نظارتی: راهکارهایی که در این بخش مطرح

می‌شود، بیشتر بر اصلاح قانون در راستای رفع نقایص و ابهام‌زدایی‌های موجود در این زمینه دلالت دارد. در زمینه ثابت بودن نرخ ذخیره قانونی و عدم تغییر آن در شرایط تورم، رکود و رونق اقتصادی، پیشنهاد می‌گردد، بانک مرکزی با ارائه ضابطه‌ای شناور که می‌بایست در شورای پول و اعتبار به تصویب برسد، این کاستی را جبران کرده و وضعیت بانک‌ها را در مدیریت ریسک نقدینگی این سپرده و افزایش قدرت آنان در افزایش تسهیلات دهی، بهبود بخشد.

چالش‌های قانونی از قبیل عدم نظارت بر صندوق‌های قرض‌الحسنه بازار غیرمتشکل، تخصیص انتفاعی وجوه قرض‌الحسنه یا وجود انحصار در اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه به کارکنان شبکه بانکی و عدم تأسیس صندوق قرض‌الحسنه بانک‌های تجاری، از جمله مواردی است که قانون دچار نقصان یا ابهام بوده و باید با توجه به تجارب موجود در نهاد ذی‌ربط مورد اصلاح قرار گیرد. مثلاً می‌توان راهکار جداسازی بانکداری قرض‌الحسنه از بانکداری تجاری را بررسی کرد.

• راهکارهای عملیاتی: برخی از چالش‌های شناسایی شده در این حوزه نیز

مانند چالش‌های قانونی و نظارتی، راهکاری مخالف چالش موجود را در پی خواهد داشت، از جمله چالش‌هایی که به آن اشاره نشده، می‌توان به عدم آشنایی کارکنان نظام بانکی با قراردادهای قرض‌الحسنه در بخش تجهیز و تخصیص اشاره کرد. برگزاری کارگاه‌های آموزشی که بانک‌ها می‌توانند برای دانش‌افزایی کارکنان خود در این زمینه برگزار کنند، از جمله راهکارهای کلیدی خواهد بود که پیشنهاد می‌گردد.

راهکار دیگر عملیاتی برای تشویق مردم به سپرده‌گذاری، تعریف شاخص‌های بهره‌وری در بخش قرض‌الحسنه نظام بانکی است. بانک مرکزی به‌عنوان سیاست‌گذار بازار پول می‌بایست، شاخص بهره‌وری و عملکرد نظام بانکی در حوزه قرض‌الحسنه را با توجه به اهدافی که در این زمینه دنبال می‌کند تدوین نماید، بانک‌های کشور بر اساس شاخص طراحی شده، رتبه‌بندی شوند و

بانک‌های موفق را تشویق و بانک‌هایی که دچار کاستی بوده را جریمه و به مردم معرفی نماید.

از دیگر راهکارهایی که برای چالش‌های این حوزه مطرح می‌شود، آن است که با توجه به عملکرد نسبتاً موفق بانک‌های قرض‌الحسنه در مقایسه با بانک‌های تجاری در اداره وجوه قرض‌الحسنه، مدیریت وجوه قرض‌الحسنه در کل کشور به بانک‌های قرض‌الحسنه واگذار شده و بانک‌های تجاری سپرده‌پذیر فقط نقش عاملیت بانک‌های قرض‌الحسنه را بر عهده داشته و مجرای برای هدایت وجوه قرض‌الحسنه از مردم به بانک‌های قرض‌الحسنه باشند. به نظر می‌رسد، با مدیریت متمرکز این وجوه توسط این بانک‌ها، بسیاری از مشکلات مرتفع شده و اعتماد مردم به این نهاد احیا خواهد شد.

● **راهکارهای فرهنگی:** همان‌گونه که پیش از این مطرح شد، چالش‌های فرهنگی در این پژوهش به دو دسته تقسیم شده‌اند، دسته اول به مواردی اشاره دارد که وابسته به اهداف افراد از سپرده‌گذاری قرض‌الحسنه بوده و به تحقق فرهنگ قرض‌الحسنه از جانب وی توجه می‌کند. بخشی از راهکارهای این سطح از چالش‌ها را باید در نظام آموزشی کشور و تعلیم افراد در جهت آشنایی با اهداف قرض‌الحسنه و ثمرات اخروی آن دنبال کرد و بخشی را از راه‌های عملیاتی و قانونی به کار بست. افتتاح حساب سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز با هدف برنده شدن در قرعه‌کشی یا دریافت تسهیلات، ناشی از تصمیمات اجرایی مدیران بانکی بوده که با شیوه مدیریت خود در بخش قرض‌الحسنه، مردم را به این سمت و سو هدایت کرده و فرهنگ قرض‌الحسنه را به موارد مذکور تنزل داده‌اند.

سطح دوم از چالش‌های فرهنگی که ناشی از عدم سنخیت ماهوی نهاد قرض‌الحسنه با بانک به عنوان یک بنگاه انتفاعی است، راهکارهایی را به دنبال خواهد داشت که خارج از نظام بانکی مطرح شده و ساختارهای جدیدی به غیر از شبکه بانکی را برای مدیریت این نهاد خیرخواهانه پیشنهاد می‌کند. در هر صورت برای کم‌رنگ‌تر کردن این چالش‌ها، باید پذیرفت که حداکثر کارایی شبکه بانکی در این راستا، کمک به تسهیل مبادلات مبتنی بر قرض بوده، نه قرض‌الحسنه، زیرا

ماهیت انتفاعی بانک را نمی‌توان از آن منفک نمود و نهاد انتفاعی، در تحقق اهداف غیرمادی و خیرخواهانه عاجز است. برای مدیریت وجوه قرض‌الحسنه، به نظر می‌رسد بهترین نهادهایی که قرابت فرهنگی با ماهیت این عقد را دارند، ساختارهای غیررسمی مانند صندوق‌های خانوادگی، سازمانی و محلی هستند که توسط معتمدین و برگزیدگان سپرده‌گذاران و مشارکت‌کنندگان در صندوق اداره می‌شود. البته همان‌طور که در متن نیز اشاره شد، عدم وجود سازوکارهای فعال برای مدیریت و نظارت این صندوق‌ها، از دیگر چالش‌های قانونی و نظارتی بوده که بازار پول با آن درگیر است.

● **راهکارهای شرعی:** با توجه چالش شرعی برگزاری قرعه‌کشی سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز و عدم اجماع فقها بر جواز شرعی جوایز قرعه‌کشی، راهکاری که در این زمینه مطرح می‌شود، انعقاد عقد وکالت بین سپرده‌گذار به عنوان موکل و بانک به عنوان وکیل وی در قرض دهی است. با استقرار عقد وکالت، شبهه عدم شرعی بودن جوایز قرعه‌کشی که برخی به عنوان زیاده قرض مطرح می‌شود، برطرف می‌شود، زیرا در الگوی جدید، بانک در مقام قرض‌گیرنده نبوده و پرداخت جوایز از جانب وی شبهه پرداخت ربا به جمیع سپرده‌گذاران را نخواهد داشت.

از چالش‌هایی که تاکنون به آن توجه نشده؛ بحث مشروط کردن اعطای وام به داشتن سپرده در حساب قرض‌الحسنه است که مصداق قرض به شرط قرض بوده و طبق نظر اکثر فقها ربا می‌باشد. راهکاری که در این مورد پیشنهاد می‌شود، حذف این شرط برای اعطای تسهیلات است. باید مبنای اعطای وام به متقاضیان نیاز آنان بوده و تا اختصاص همه منابع قرض‌الحسنه به تسهیلات قرض‌الحسنه، اعطای وام صورت گیرد.

چالش دیگری که پژوهش‌های قبلی به آن اشاره نداشته‌اند؛ این است که، صندوق‌های قرض‌الحسنه و برخی بانک‌ها که به اعطای وام قرض‌الحسنه می‌پردازند، بابت هزینه‌های خود درصدی را به‌عنوان کارمزد تسهیلات دریافت می‌کنند که اگر به‌صورت توافقی میان طرفین و به‌میزانی باشد که فقط هزینه‌های

جاری نهاد اعطاکننده تسهیلات قرض‌الحسنه را پوشش دهد، طبق نظر اکثر مراجع، مشکلی ندارد ولی مشکل اینجاست که برخی از بانک‌ها به جای دریافت سود وام، کارمزد اعطای تسهیلات را افزایش می‌دهند یا جوایز سپرده‌های قرض‌الحسنه را از محل کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه تأمین می‌کنند که این کار جایز نیست. راهکاری که برای این چالش مطرح می‌شود؛ اینکه نرخ کارمزد یکسانی برای همه بانک‌هایی که در سیستم بانکی به اعطای وام قرض‌الحسنه اقدام می‌کنند تعیین شود. هم‌چنین به علت اصالت نیت خیرخواهانه در سپرده قرض‌الحسنه می‌توان از برخی از سپرده‌گذاران درخواست کرد تا هزینه‌های نهادهای قرض‌الحسنه را جبران کنند.

اگرچه ممکن است، راهکارهای مطرح‌شده در این بخش، رافع تمامی چالش‌های موجود در حوزه قرض‌الحسنه نباشد، اما با تدقیق موارد مذکور که حاصل همفکری مدیران اجرایی و اندیشمندان اقتصاد اسلامی است، می‌توان عمده مشکلات سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز در نظام بانکی را مرتفع کرده و کارایی را در این حساب افزایش داد.

نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر، سعی بر آن شده است که با استفاده از روش فراترکیب، منابع کتابخانه‌ای در راستای شناسایی ابعاد مختلف چالش‌های حساب سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز مورد مطالعه قرار گیرد و یافته‌های روش فراترکیب حاکی از آن بود که چالش‌های قانونی و نظارتی، فرهنگی، اقتصادی، عملیاتی و در نهایت چالش‌های شرعی به ترتیب مهم‌ترین حوزه‌هایی بوده که در آسیب‌شناسی حساب سپرده قرض‌الحسنه مورد توجه پژوهشگران این حوزه قرار گرفته است. در گام بعد، پس از مصاحبه با خبرگان نظام بانکی و شناسایی چالش‌های جدید، یافته‌های حاصل از روش فراترکیب و مصاحبه با خبرگان در گروه کانونی مورد بحث و مطالعه قرار گرفت و منتخب چالش‌های شناسایی‌شده در قالب ۱۱ گزاره، توسط خبرگان و صاحب‌نظران بازار پول مورد ارزیابی قرار گرفت.

فعالان اقتصادی در کمترین زمان به سطح بالایی از منابع مالی کم‌هزینه نیاز

دارند ولی کمبود منابع بانک‌ها و بالا بودن سطح تقاضای مشتریان مانعی برای تأمین تسهیلات مورد نیاز فعالان اقتصادی شده است و در نتیجه کاهش سرمایه‌گذاری، عدم تسهیل فعالیت‌های اقتصادی، کاهش نرخ رشد اقتصادی و تضعیف تولید و اشتغال رخ داده است. توسعه سپرده‌گذاری و تسهیلات‌دهی قرض‌الحسنه می‌تواند با فعال‌سازی منابع مالی ارزان برای تولیدکنندگان، افزایش مشارکت آحاد جامعه در فعالیت‌های اقتصادی، تقویت عوامل تولید و اختصاص سهم عادلانه عامل سرمایه در تولید در نهایت منجر به بهبود بهره‌وری در فضای واقعی اقتصاد شده و بسترساز اقتصاد مقاوم‌تری شود. این پژوهش سعی خود را در احصای حداکثری مشکلات و چالش‌های سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز نموده ولی هم‌چنان پژوهشگران اقتصاد اسلامی می‌بایست با رصد و شناسایی دقیق این موارد در بازار پول، نسبت به آن واکنش نشان داده و راهکارهای متناظر را در تحقیقات خود پیشنهاد کنند و نهادهای نظارتی مانند بانک مرکزی و سازمان اقتصاد اسلامی به عنوان متولیان اصلی بخش قرض‌الحسنه، می‌بایست تلاش خود را در راستای عملیاتی‌سازی پژوهش‌های این حوزه به کار گیرند.

منابع

- آقا نظری، حسن. غفوری چرخابی، حسین (۱۳۸۹). «قدرت خرید: مفهوم مثلیت پول‌های اعتباری». دوفصلنامه علمی پژوهشی جستارهای اقتصادی، شماره ۱۳: ۱۰۳-۱۲۸.
- ابراهیمی، سجاد. باغستانی‌میبدی، مسعود (۱۳۹۰). «مقایسه بانک تجاری و نهاد قرض‌الحسنه در حوزه تأمین مالی خرد». ماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی، شماره ۱۱: ۷۳-۸۸.
- اثنی‌عشری، ابوالقاسم. بابایی‌سمیرمی، محمدرضا (۱۳۸۸). «برآورد تابع تقاضای پول در سپرده‌های قرض‌الحسنه بانک‌های ایران». فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، شماره ۵۱: ۹۳-۱۰۴.
- ازکیا، مصطفی. توکلی، محمود (۱۳۸۵). «فرا تحلیل مطالعات رضایت شغلی در سازمان‌های آموزشی». نشریه نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۷: ۱-۲۶.
- ابونوری، اسماعیل و قاسمی‌تازه‌آبادی، افسانه (۱۳۸۶). «ارزیابی اثر ارزش‌افزوده قرض‌الحسنه بر توزیع درآمد». فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۲۸: (۷) ۱۳۹-۱۶۴.
- الموسوی الخویی، ابوالقاسم (۱۳۶۷). منهاج الصالحین. قم: مدینه‌العلم.
- انصاری، مرتضی بن محمدامین (۱۳۷۳). المکاسب. قم: منشورات دار الذخائر.
- ایزدی فرد، علی اکبر (۱۳۸۷). «بررسی فقهی قرض اسکناس و تأثیر تورم بر آن». فصلنامه علمی پژوهشی فقه و اصول، شماره ۸۱: ۳۳-۱۷.
- بنی‌طبا، سیدمهدی (۱۳۹۶). آسیب‌شناسی نظام بانکی سامان‌دهی تجهیز و تخصیص منابع قرض‌الحسنه بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیر بانکی. تهران: معاونت پژوهش‌های اقتصادی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- توحیدی‌نیا، ابوالقاسم (۱۳۹۱). «جذب سپرده قرض‌الحسنه به کمک ابزار مالی اسلامی (صکوک)». دوفصلنامه علمی پژوهشی تحقیقات مالی اسلامی، شماره ۲: ۱۴۳-۱۶۰.
- توحیدی‌نیا، ابوالقاسم. فولادگر، وحید (۱۳۹۷). «آسیب‌شناسی سپرده‌های قرض‌الحسنه در نظام بانکداری بدون ربای ایران». فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۷۰: ۱۸۵-۱۵۵.

- توسلی، محمد اسماعیل (۱۳۸۴). «بررسی و نقد نظریات برخی از اندیشه‌وران اسلامی درباره ماهیت پول». فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره ۱۹: ۱۲۳-۱۵۹.
- حائری، محمود. اسلامی، ساجده (۱۳۹۶). «مبانی فقهی جواز قرض الحسنه بانک‌ها». نشریه علمی پژوهشی مطالعات فقه و حقوق اسلامی، شماره ۱۶: ۱۱۳-۱۳۴.
- حبیب‌پور، کرم. صفری، رضا (۱۳۸۸). راهنمای جامع کاربرد SPSS در تحقیقات پیمایشی. تهران: نشر لویه.
- حبیبیان نقیعی، مجید (۱۳۸۱). «قرض الحسنه و راهبردهای توسعه اقتصادی». مجله علمی پژوهشی نامه مفید، شماره ۳۱: ۱۴۷-۱۲۳.
- حسن‌زاده، علی. کاظمی، مهین دخت (۱۳۸۳). «صندوق‌های قرض الحسنه ارزیابی کارکرد در بازار پول و اعتبار». فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۱۶: ۵۷-۷۶.
- حشمتی مولایی، حسین (۱۳۸۸). «تأثیر عملکرد صندوق‌های قرض الحسنه بر توسعه مالی». پژوهش‌نامه اقتصادی، شماره ۶: ۱۰۹-۱۳۸.
- راشکی، مریم. سالارزهی، حبیب الله. کمالیان، امین رضا. سید نقوی، میرعلی. وظیفه، زهرا (۱۳۹۶). ارائه الگوی تعیین و استقرار اثربخش استعداد کارآفرینانه با رویکرد فراترکیب. فصلنامه علمی پژوهشی توسعه کارآفرینی: ۲۵۹-۲۷۸.
- سبحانی‌فرد، یاسر (۱۳۹۵). مبانی و کاربرد تحلیل عاملی و مدل‌سازی معادلات ساختاری. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- سماواتی، علیرضا. و امینی، عباس (۱۳۸۶). «موضوع شناسی پول و جایگاه آن در احکام فقهی کاهش ارزش پول». جستارهای اقتصادی، شماره ۸: ۱۲۱-۱۵۸.
- سهیلی، کیومرث (۱۳۸۷). «مقایسه نظری کارایی بانکداری غیرربوی در تجهیز و تخصیص منابع». دوفصلنامه علمی پژوهشی مطالعات اقتصاد اسلامی، شماره ۱: ۱۱۳-۱۳۸.
- روحانی، سید علی. عزیزاده‌قره‌باغ، رضا (۱۳۹۴). جایگاه بانک‌های قرض الحسنه در نظام پولی ایران، بسترهای قانونی و تحلیل عملکرد مالی. تألیف مجموعه مقالات بیست و ششمین همایش بانکداری اسلامی. تهران: موسسه عالی آموزش بانکداری ایران، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
- شعباتی‌موثقی، حبیب الله (۱۳۹۳). «تحلیل فقهی جایزه‌های بانکی در سپرده‌های پس‌انداز». فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۵۵: ۱۴۷-۱۶۴.
- عرب‌مازار، عباس. کیقبادی، سعید (۱۳۸۵). «جایگاه قرض الحسنه در نظام بانکی ایران». فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۲۲: ۱۳-۴۶.
- عزتی، مرتضی (۱۳۸۶). «عوامل مؤثر بر به کارگیری پول برای کسب سود یا اعطای قرض الحسنه». فصلنامه تخصصی دین و اقتصاد، شماره ۳ و ۴: ۲۴-۴۳.
- عزتی، مرتضی (۱۳۹۳). «ارزیابی اثر بازارهای مالی بر بازار قرض الحسنه در ایران». فصلنامه علمی پژوهشی جستارهای اقتصادی، شماره ۲۲: ۱۵۵-۱۸۵.

علیان‌نژادی، ابوالقاسم (۱۳۸۰). استفتانات جدید آیت‌الله مکارم شیرازی. قم: مدرسه الامام علی‌ابن‌ابیطالب.

فیضی، کامران. تقوی‌فرد، محمدتقی. رئیسی، ایمان. محمودصالحی، مهدی (۱۳۹۶). «چارچوب اندازه‌گیری ارزش کسب و کار فناوری اطلاعات». فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های عمومی مدیریت، شماره ۳۸: ۶۲-۳۵.

کمیحانی، اکبر. و هادوی‌نیا، علی اصغر (۱۳۷۷). «درآمدی بر جایگاه قرض‌الحسنه در اسلام و اثرات اقتصادی آن». فصلنامه علمی پژوهشی نامه مفید، شماره ۱۴: ۲۳۳-۲۵۴.

لشکری، محمد. حسینی، سید محمد. و معدنی، محمد علی (۱۳۹۴). «بررسی موضوع ربا در قراردادهای «قرض‌الحسنه» رایج در سیستم تأمین مالی ایران». فصلنامه علمی-ترویجی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره ۱۳: ۳۹-۵۲.

محرر، علی. جعفرنژاد، احمد. مدرس یزدی، محمد. صادقی مقدم، محمدرضا (۱۳۹۲). «ارائه الگوی جامع هماهنگی اطلاعاتی شبکه تأمین خودروسازی با استفاده از روش فراترکیب». دوفصلنامه علمی پژوهشی مدیریت فناوری اطلاعات، شماره ۵(۴): ۱۶۱-۱۹۴.

محقق‌نیا، محمدجواد (۱۳۸۸). «بررسی جایگاه قرض‌الحسنه در نظام بانکی جمهوری اسلامی ایران». دوفصلنامه علمی پژوهشی معرفت اقتصادی، شماره ۱: ۱۴۱-۱۶۲.

مقدم، وحید. جانی‌پور، محمد. و خلیلی، علی (۱۳۹۶). «الگوی بازار قرض‌الحسنه بر اساس تحلیل محتوای آیات قرآن». فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۱۷(۶۵): ۳۳-۶۱.

موسایی، میثم (۱۳۸۲). ربا و کاهش. تهران: پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس.

موسویان، سید عباس (۱۳۸۳). «طرحی برای سامان‌دهی صندوق‌های قرض‌الحسنه». فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۱۶: ۳۵-۵۶.

موسویان، سید عباس (۱۳۸۴). «ارزیابی قراردادهای شیوه‌های اعطای تسهیلات در بانکداری بدون ربا». فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۱۹: ۴۵-۷۰.

موسویان، سید عباس (۱۳۸۵). «الگوی جدید بانکداری بدون ربا». فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۲۳: ۱۱-۵۰.

موسویان، سید عباس (۱۳۸۷). معاملات بانکی از دیدگاه مراجع تقلید. تهران: پژوهشکده پولی و بانکی.

موسویان، سید عباس (۱۳۸۹). ارزیابی عملکرد سپرده‌های بانکی در بانکداری بدون ربا. تهران: همایش بانکداری اسلامی. تهران: موسسه عالی بانکداری ایران.

موسویان، سید عباس و راه‌نشین، علی (۱۳۹۳). «حساب‌های قرض‌الحسنه اختصاصی راهکاری بهینه برای هدایت و مدیریت منابع قرض‌الحسنه در نظام بانکداری». دوفصلنامه علمی پژوهشی معرفت اقتصاد اسلامی، شماره ۱۱: ۱۴۳-۱۶۳.

میرجلیلی، سید حسین (۱۳۸۳). «الگویی برای سازمان‌دهی مجدد نظام بانکی در ایران».

فصلنامه علمی پژوهشی نامه مفید، شماره ۴۲: ۶۵-۹۲.
میرمعزی، سید حسین (۱۳۸۴). سیستم تجهیز و تخصیص منابع در اقتصاد بدون سود.
تهران: انتشارات پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس.
هادوی نیا، علی اصغر (۱۳۸۰). «اوراق قرض الحسنه». فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد
اسلامی، شماره ۴: ۸۳-۱۰۴

Bench, S., و Day, T. (۲۰۱۰). The user experience of critical care discharge: A meta-synthesis of qualitative research. International journal of nursing studies, ۴۷(۴): PP ۴۸۷-۴۹۹.

Sandelowski, M., و Barroso, J. (۲۰۰۷). Handbook for synthesizing qualitative research. Springer Publishing Company.